Analityczny Raport Uzupełniający 5 Aktywność zawodowa a warunki materialne wśród osób w wieku 50+

Autor: Piotr Lewandowski
Współpraca: Katarzyna Sałach

Spis treści

Wprowadzenie 2
5.1. Aktywność na rynku pracy a dochody 3
5.2. Ubóstwo wśród osób starszych w badaniu SHARE 11
5.2.1. Ubóstwo dochodowe 11
5.2.2. Ubóstwo majątkowe 18
5.2.3. Ubóstwo subiektywne (wiązanie końca z końcem) 21
5.2.4. Współwystępowanie różnych typów ubóstwa 27
5.3. Wskaźniki deprywacji 29
Podsumowanie 35
Bibliografia 37
Załącznik 5.1. Dochody w badaniu SHARE 38
Załącznik 5.2. Jednoczesne występowanie ubóstwa dochodowego, majątkowego i subiektywnego w rundzie 2. 39
Załącznik 5.3. Sytuacja zawodowa gospodarstwa domowego a ryzyko ubóstwa 40
Załącznik 5.4. Wskaźniki deprywacji – wyniki regresji 42
Załącznik 5.5. Wskaźniki deprywacji w podziale na ubogich i nieubogich dochodowo 46
Załącznik 5.6. Warunki materialne a satysfakcja z życia 47

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
centrum CENEA analiz ekonomicznych

Wprowadzenie[1]

Niniejszy Raport poświęcony jest zależnościom pomiędzy aktywnością zawodową oraz warunkami materialnymi wśród osób w wieku 50 i więcej lat. Badania międzynarodowe pokazują, że wzorce aktywności zawodowej gospodarstw domowych w dużej mierze determinują dochody osiągane przez gospodarstwa i ich pozycję w rozkładzie dochodów. W szczególności gospodarstwa z dwiema (lub więcej) osobami pracującymi (zwłaszcza w pełnym wymiarze etatu) zazwyczaj charakteryzują się wyższymi dochodami niż gospodarstwa z jedną osobą pracującą lub gospodarstwa bez osób pracujących (Salverda i in., 2014). Wśród osób w wieku 50 lub więcej lat proporcje pomiędzy osobami pracującymi a niepracującymi są jednak inne niż w populacji w wieku produkcyjnym – dużo mniej osób pracuje, a dużo więcej otrzymuje świadczenia społeczne, przede wszystkim emerytury. Wzorce aktywności zawodowej osób starszych są w poszczególnych krajach różne, podobnie jak systemy emerytalne i oferowane przez nie wysokości świadczeń i stopy zastąpienia. Ilustruje to wykres 5.1. W takich krajach jak Szwecja czy Niemcy przeciętny wiek opuszczania rynku pracy jest wyższy a stopy zastąpienia w systemie emerytalnym niższe, niż w takich krajach jak Grecja, Hiszpania czy Francja. Polska w tej grupie wyróżnia się zarówno niskim wiekiem opuszczania rynku pracy (wyższym tylko od tego w Grecji), jak i niskimi stopami zastąpienia w systemie emerytalnym (wyższymi tylko od tych w Niemczech). Można się więc spodziewać, że relacje pomiędzy aktywnością zawodową, dochodami i warunkami materialnymi mogą być w poszczególnych krajach nieco inne.

Równocześnie, osoby starsze mają mniejszą zdolność reagowania na szoki poprzez zwiększenie podaży pracy i podjęcie nowej bądź dodatkowej pracy. Z drugiej strony, osoby starsze często stoją wobec konieczności ponoszenia niezbędnych wydatków związanych z ochroną zdrowia, przez co ich efektywny poziom życia może być niższy niż można sądzić na podstawie osiąganych przez nie dochodów. Z tego powodu w niniejszym raporcie uwagę poświęcamy zarówno dochodom i ubóstwu wśród osób w wieku 50 i więcej lat, jak i subiektywnemu postrzeganiu sytuacji materialnej i różnym wymiarom deprywacji. W pierwszej części raportu staramy się odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób aktywność zawodowa członków gospodarstw domowych i źródła ich

---

[1] Analityczny Raport Uzupełniający 5 stanowi rozszerzoną wersję rozdziału 5 w publikacji Myck i Oczkowska (2017).

Niniejsza publikacja wykorzystuje dane z badania SHARE z rund 2., 3., 4. i 6. (DOI: 10.6103/SHARE.w2.600, 10.6103/SHARE.w3.600, 10.6103/SHARE.w4.600, 10.6103/SHARE.w6.600; Börsch-Supan, 2017a, b, c, d), szczegóły metodologiczne można znaleźć w Börsch-Supan i in. (2008, 2013), Malter i Börsch-Supan (2013) oraz Schröder (2011). Utworzenie zbioru danych SHARE zostało sfinansowane w głównej mierze ze środków Komisji Europejskiej w ramach 5. Programu Ramowego (projekt QLK6-CT-2001-00360), 6. Programu Ramowego (projekty: SHARE-I3, RII-CT-2006-062193, COMPARE, CIT5-CT-2005-028857 i SHARELIFE, CIT4-CT-2006-028812) oraz w ramach 7. Programu Ramowego (SHARE-PREP, N° 211909, SHARE-LEAP, N° 227822 i SHARE M4, N° 261982). Dodatkowe finansowanie projektu pochodziło z niemieckiego Ministerstwa Edukacji i Badań, Instytutu Maxa Plancka, amerykańskiego National Institute on Aging (U01 AG09740-13S2, P01 AG005842, P01 AG08291, P30 AG12815, R21 AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG BSR06-11, OGHA 04-064 i HHSN271201300071C) oraz różnych krajowych źródeł. W Polsce realizacja 4. i 6. rundy badania współfinansowana była ze środków z Europejskiego Funduszu Społecznego (pełna lista fundatorów znajduje się na stronie www.share-project.org).

Zawarte w tej publikacji poglądy i konkluzje wyrażają opinie autorów i nie muszą odzwierciedlać oficjalnego stanowiska Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

dochodów wiązały się z relatywną pozycją dochodową gospodarstw. W drugiej części omawiamy skalę i korelaty różnych typów ubóstwa: dochodowego, majątkowego i subiektywnego. W trzeciej części skupiamy się na kilku miarach deprywacji materialnej, ich powiązaniach z ubóstwem dochodowym oraz wzorcami aktywności zawodowej gospodarstw domowych. Rozdział zamyka podsumowanie.

Wykres 5.1. Efektywny wiek opuszczania rynku pracy i stopy zastąpienia (brutto) w systemach emerytalnych wybranych krajów europejskich

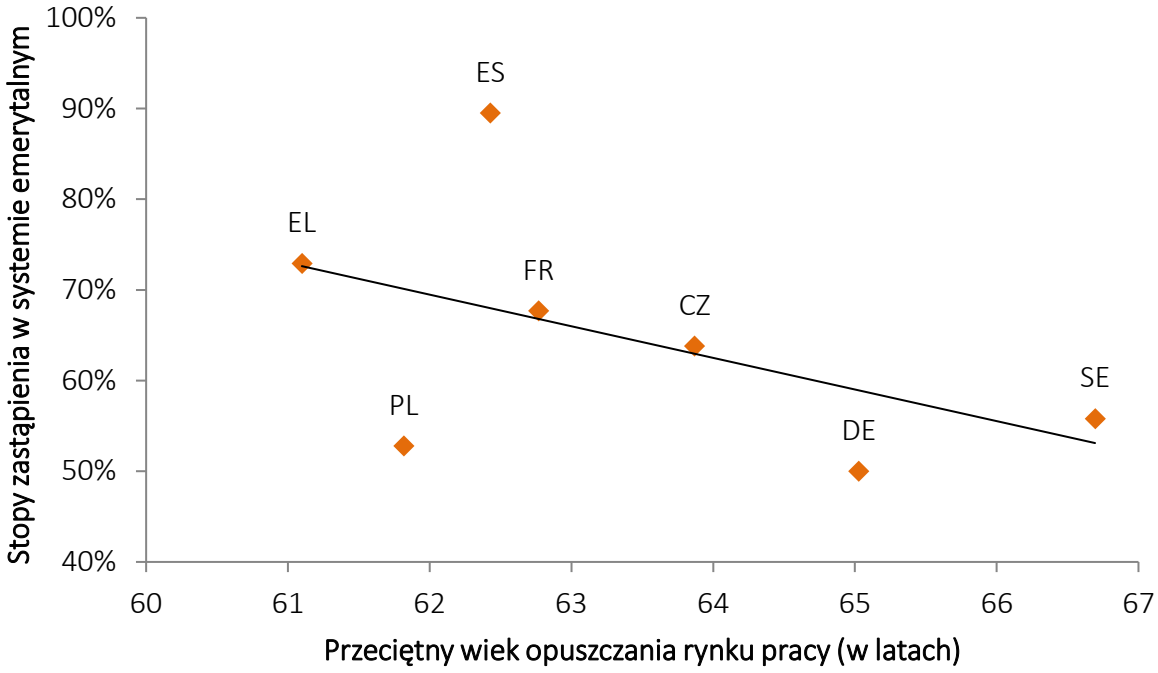

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z 2015 r. Eurostat i OECD.

5.1. Aktywność na rynku pracy a dochody

Ogólne wzorce, zgodnie z którymi gospodarstwa pracujące częściej uzyskują relatywnie wysokie dochody niż gospodarstwa niepracujące, występują także w populacji objętej badaniem SHARE. Analizując dochody posługujemy się dochodem ekwiwalentnym, czyli dochodem przypadającym na osobę w gospodarstwie domowym, porównywalnym pomiędzy gospodarstwami o różnym składzie osobowym dzięki zastosowaniu skali ekwiwalentności.[2] w analizach wykorzystano dochód miesięczny netto. Szczegółowy opis zmiennej dochodowej znajduje się w Załączniku 1.

[2] Stosujemy skalę ekwiwalentności OECD, która pierwszej osobie dorosłej w gospodarstwie domowym przypisuje wartość 1, każdej następnej osobie po 14 roku życia wartość 0,5, a każdemu dziecku poniżej 14 roku życia – wartość 0,3.

We wszystkich krajach z wyjątkiem Polski i Grecji w rundzie szóstej (2015 r.) odsetek gospodarstw domowych z dwiema osobami pracującymi był coraz wyższy w każdym kolejnym kwintylu rozkładu dochodów ekwiwalentnych, zwłaszcza powyżej mediany. Oznacza to, że gospodarstwa z dwiema osobami pracującymi były bardziej niż inne typy gospodarstw skoncentrowane wśród 40%, a nawet 20% osób o najwyższych dochodach (wykres 5.2). Prawidłowość ta najbardziej wyraźna była w Szwecji i Niemczech. W Polsce nie była ona jednak widoczna z dwóch względów. Po pierwsze, w rundzie drugiej (lata 2006-2007) bardzo mały (i mniejszy niż w pozostałych krajach) odsetek osób w wieku co najmniej 50 lat zamieszkiwał gospodarstwa z dwiema osobami pracującymi. Po drugie, wzrost tego odsetka między latami 2006-2007 a 2015 r. wiązał się ze wzrostem udziału tego typu gospodarstw wśród 40% osób o najniższych dochodach. Oznacza to, że rosnące zatrudnienie osób starszych w okresie od lat 2006-2007 do 2015 roku w dużej mierze dotyczyło osób w gospodarstwach domowych o dochodach poniżej mediany. Można przypuszczać, że w latach 2006-2007 osoby starsze o relatywnie niskich dochodach wcześniej opuszczały rynek pracy niż w 2015 roku, co z kolei można wiązać z ograniczeniem dostępności wcześniejszych emerytur oraz podnoszeniem wieku emerytalnego w latach 2013-2015.

W większości rozważanych krajów dwuosobowe gospodarstwa emeryckie (dwie osoby na emeryturze lub jedna osoba na emeryturze, a druga niepracująca z innych względów) były skoncentrowane w środku rozkładu dochodów ekwiwalentnych, a jednoosobowe gospodarstwa emerytów poniżej mediany. Polska ponownie różniła się w tym względzie od innych krajów – dwuosobowe gospodarstwa emeryckie częściej osiągały dochody powyżej mediany, a jednoosobowe gospodarstwa emerytów były skoncentrowane w środku rozkładu dochodów. W porównaniu do innych krajów dochody emerytów w Polsce były więc na tle dochodów pracujących osób w wieku 50+ stosunkowo wysokie.

Wykres 5.2. Aktywność gospodarstwa domowego na rynku pracy a pozycja gospodarstwa w rozkładzie dochodów w rundzie 2. (I. 2006-2007) i rundzie 6. (2015 r.)

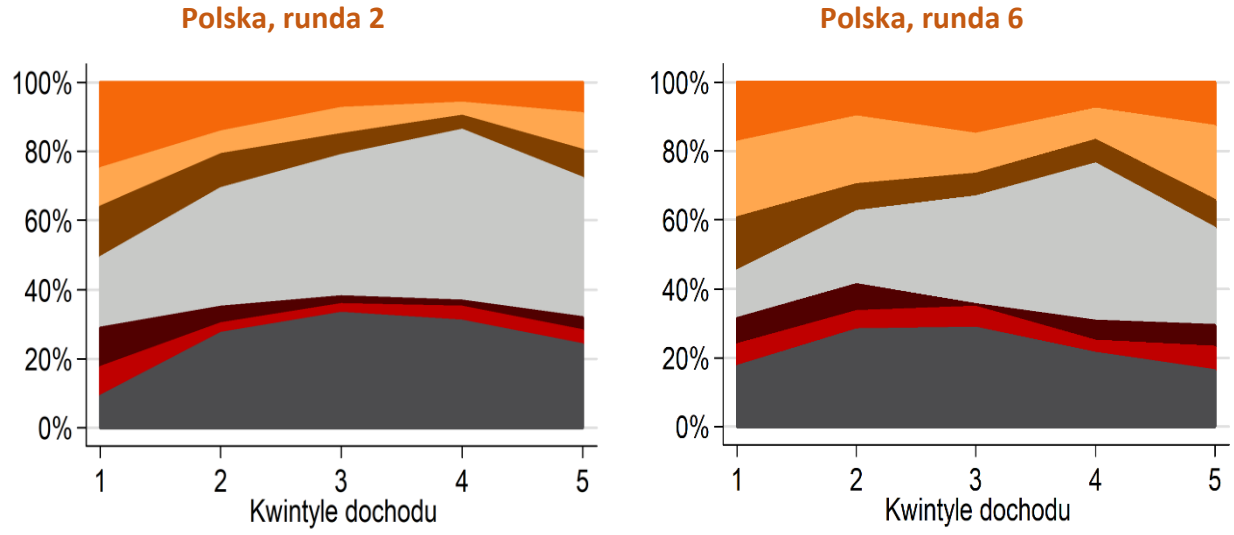

Czechy, runda 2

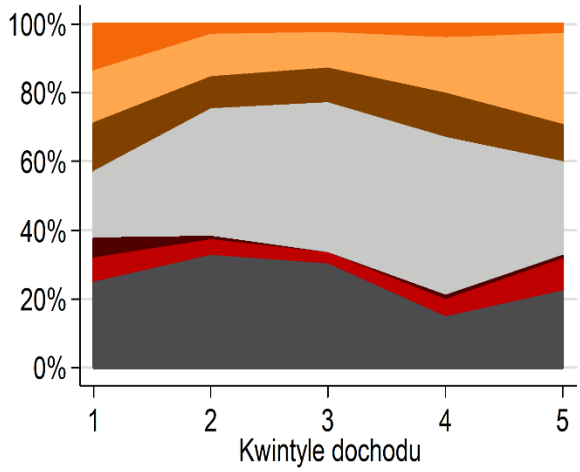

Czechy, runda 6

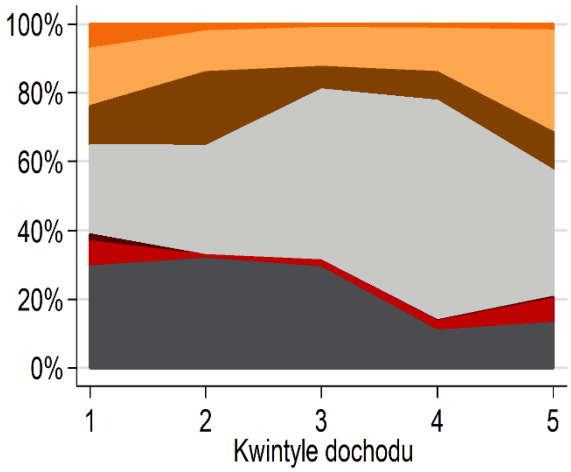

Niemcy, runda 2

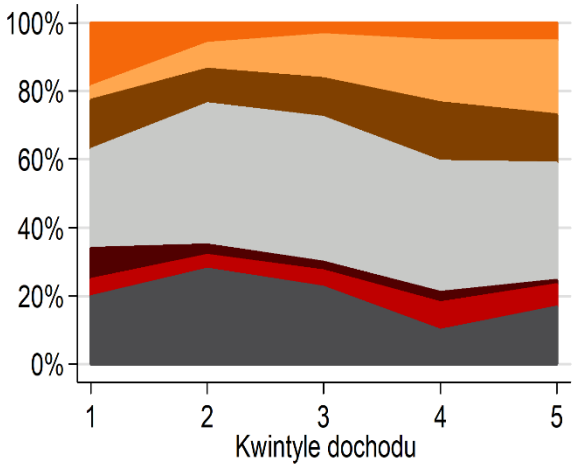

Niemcy, runda 6

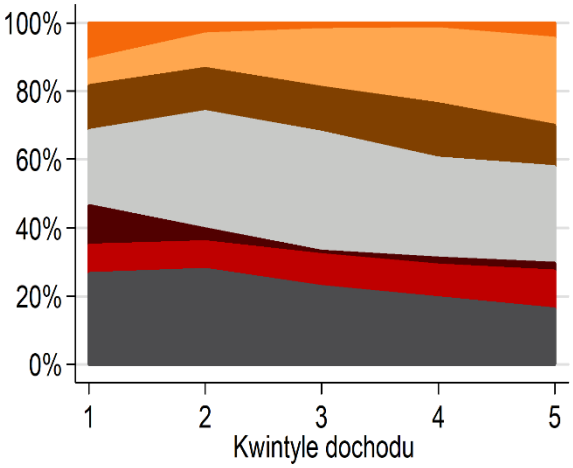

Grecja, runda 2

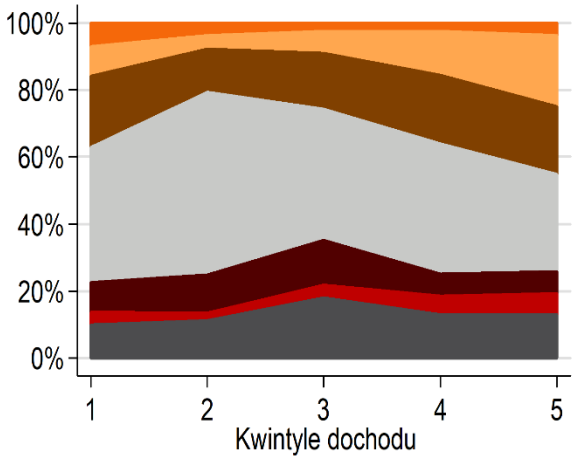

Grecja, runda 6

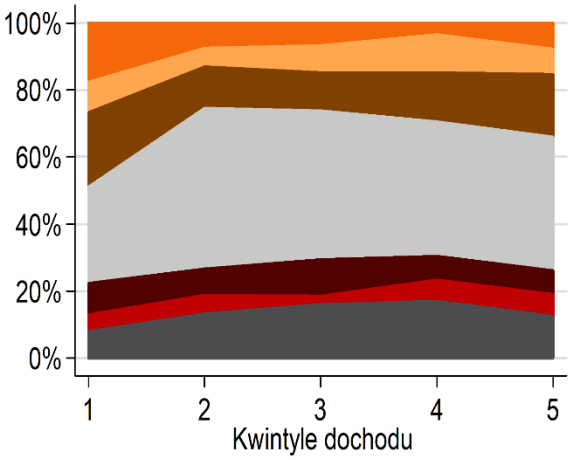

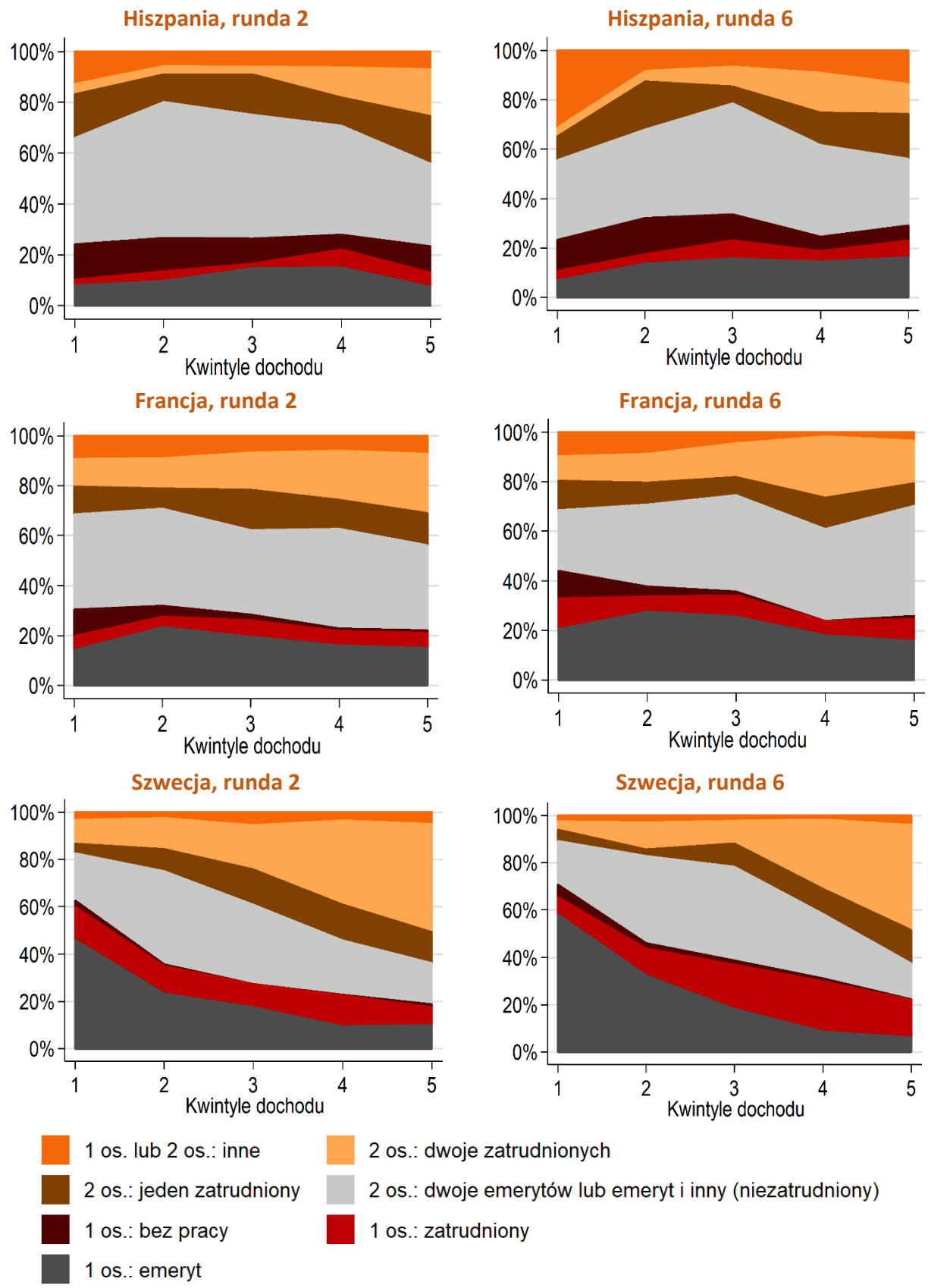

Uwagi: dane dochodowe skorygowane o strukturę wieku.
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

Zależność pomiędzy sytuacją zawodową gospodarstwa domowego a wysokością dochodu potwierdzają wyniki regresji przedstawione w tabeli 5.1. We wszystkich krajach mieszkające samotnie osoby niepracujące (bezrobotne, bierne zawodowo z powodu trwałej choroby, zajmujące się domem), przy takich samych pozostałych charakterystykach, posiadały dochody ekwiwalentne niższe o od 40% (Francja) do 10% (Hiszpania i Grecja) od dochodów osób w dwuosobowych gospodarstwach emeryckich. Emeryci zamieszkujący samotnie również uzyskiwali dochody niższe niż emeryci mieszkający z partnerem w krajach, w których różnica pomiędzy tymi dwiema grupami okazała się istotna statystycznie (czyli wszędzie poza Grecją oraz Hiszpanią, jedynym krajem, dla którego efekt okazał się odwrotny).

W Polsce i w Grecji różnica pomiędzy dochodami osób pracujących – zarówno zamieszkujących samotnie, jak i z partnerem, a dochodami osób w dwuosobowych gospodarstwach emeryckich okazała się nieistotna statystycznie. Potwierdza to wniosek płynący z wykresu 5.2 – w tych dwóch krajach pracujący w wieku 50+ nie wykazywali systematycznie istotnie wyższych dochodów niż emeryci. W pozostałych krajach osoby pracujące uzyskiwały wyższe dochody niż emeryci o podobnych charakterystykach. Lepiej też wiodło się pracującym zamieszkującym z partnerem niż samodzielnie.

W każdym z analizowanych krajów kapitał ludzki wyrażony liczbą lat edukacji był pozytywnie skorelowany z wysokością dochodu (tabela 5.1). Z drugiej strony, we wszystkich krajach z wyjątkiem Grecji zła albo bardzo zła samoocena stanu zdrowia była istotnie i negatywnie skorelowana z wysokością dochodu (w odniesieniu do osób oceniających swój stan zdrowia jako dobry). Zły stan zdrowia był więc powszechnie występującym korelatem niskich dochodów, co jest wynikiem znanym już w literaturze (np. Huisman i in., 2003). W kolejnej części pokazujemy, że był on też powszechnym korelatem różnych wymiarów ubóstwa. Nie rozstrzygamy w tym miejscu o kierunku zależności: zły stan zdrowia może powodować ograniczenia w pracy zarobkowej i tym samym wpływać na obniżenie dochodów, ale także niskie dochody mogą negatywnie wpływać na zdrowie, na przykład poprzez ograniczony dostęp do wyższej jakości opieki zdrowotnej i środków medycznych. To samo pytanie – o kierunek zależności pomiędzy różnymi aspektami złej sytuacji materialnej a złym stanem zdrowia – pojawi się w niniejszym raporcie jeszcze kilkukrotnie.

We wszystkich krajach gospodarstwa emeryckie były przeciętnie starsze od gospodarstw pracowniczych. Z wyjątkiem Szwecji i Hiszpanii, wiek jako taki nie był powszechnie istotnym korelatem poziomu dochodu (tabela 5.1), ale w ramach pewnych typów gospodarstw domowych występowały zależności między wiekiem członków gospodarstwa a poziomem dochodu (wykres 5.3). W Polsce wśród gospodarstw domowych z jednym bądź dwojgiem emerytów wraz ze wzrostem dochodów rósł średni wiek członków gospodarstw. Tendencja ta była silna w latach 2006-2007, ale słabsza w roku 2015. Przypuszczalnie zmiana ta wiązała się z wycofywaniem wcześniejszych emerytur, czyli spadkiem liczby osób relatywnie młodych (kobiet przed 60. rokiem życia oraz mężczyzn przed 65. rokiem życia), które otrzymywały relatywnie niskie świadczenia.

Przypuszczenie to potwierdza też przeciętnie wyższy wiek emerytów w 2015 roku w Polsce i spadek liczby emerytów poniżej 60. roku życia i o niskim dochodzie.

Tabela 5.1. Korelaty wysokości dochodu

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	-0,3***	-0,1***	-0,1***	-0,1***	-0,2***	-0,2***	0,003
[55; 60)	-0,2***	-0,05*	-0,1***	-0,08*	-0,1***	-0,02	0,1***
[60; 65)	-0,1**	-0,02	-0,08**	0,02	-0,04	0,01	0,1***
[65; 70)	-0,04	0,02	-0,03	0,006	0,07***	-0,01	0,1***
[70; 75)	-0,03	-0,003	-0,04	0,05	0,06**	0,05	0,06***
[75; 80)	-0,03	0,03**	-0,04	0,01	0,05**	0,006	0,04**
Płeć: kobieta	0,02	0,01	0,03***	0,01	0,02**	-0,02*	-0,03***
Liczba lat edukacji	0,05***	0,02***	0,03***	0,03***	0,02***	0,03***	0,02***
Sytuacja zawodowa gospodarstwa domowego (ref: 2 os.: dwoje emerytów lub emeryt i inny):							
1 os.: emeryt	-0,2***	-0,2***	-0,09***	0,02	0,04**	-0,09***	-0,2***
1 os.: zatrudniony	0,009	0,04	0,06*	0,06	0,2***	-0,1**	0,05
1 os.: bez pracy	-0,3**	-0,2***	-0,3***	-0,09***	-0,1***	-0,4***	-0,3***
2 os.: jeden zatrudniony	0,02	0,08***	0,06*	0,05	0,2***	-0,001	0,09***
2 os.: dwoje zatrudnionych	0,1	0,2***	0,2***	0,07	0,4***	0,1***	0,2***
1 os. lub 2 os.: inne	-0,2***	-0,1**	-0,2***	-0,2***	-0,2***	-0,2***	-0,04
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,30**	0,04	0,06*	0,04	-0,02	0,07*	0,06***
Bardzo dobre	0,05	0,03**	0,07***	0,05**	-0,01	0,05**	0,06***
Słabe	-0,007	-0,03**	-0,09***	-0,03	-0,06***	-0,07***	-0,04***
Złe	-0,07*	-0,07***	-0,2***	0,04	-0,09***	-0,1***	-0,1***
Liczba obserwacji	1401	3736	3324	3605	4098	3007	2811
R^2	0,144	0,174	0,179	0,108	0,152	0,166	0,326

*Uwagi: regresje liniowe ze stałą,*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; uwzględniona zmienna dochodowa to logarytm naturalny z miesięcznego dochodu ekwiwalentnego netto; ze względu na wysoką nieliniowość z próby został wykluczony najwyższy decyl rozkładu dochodów w każdym kraju.*
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Wykres 5.3. Średni wiek respondenta według typu gospodarstwa domowego i kwintyla dochodu w rundzie 2. (2006/2007) i rundzie 6. (2015) badania SHARE

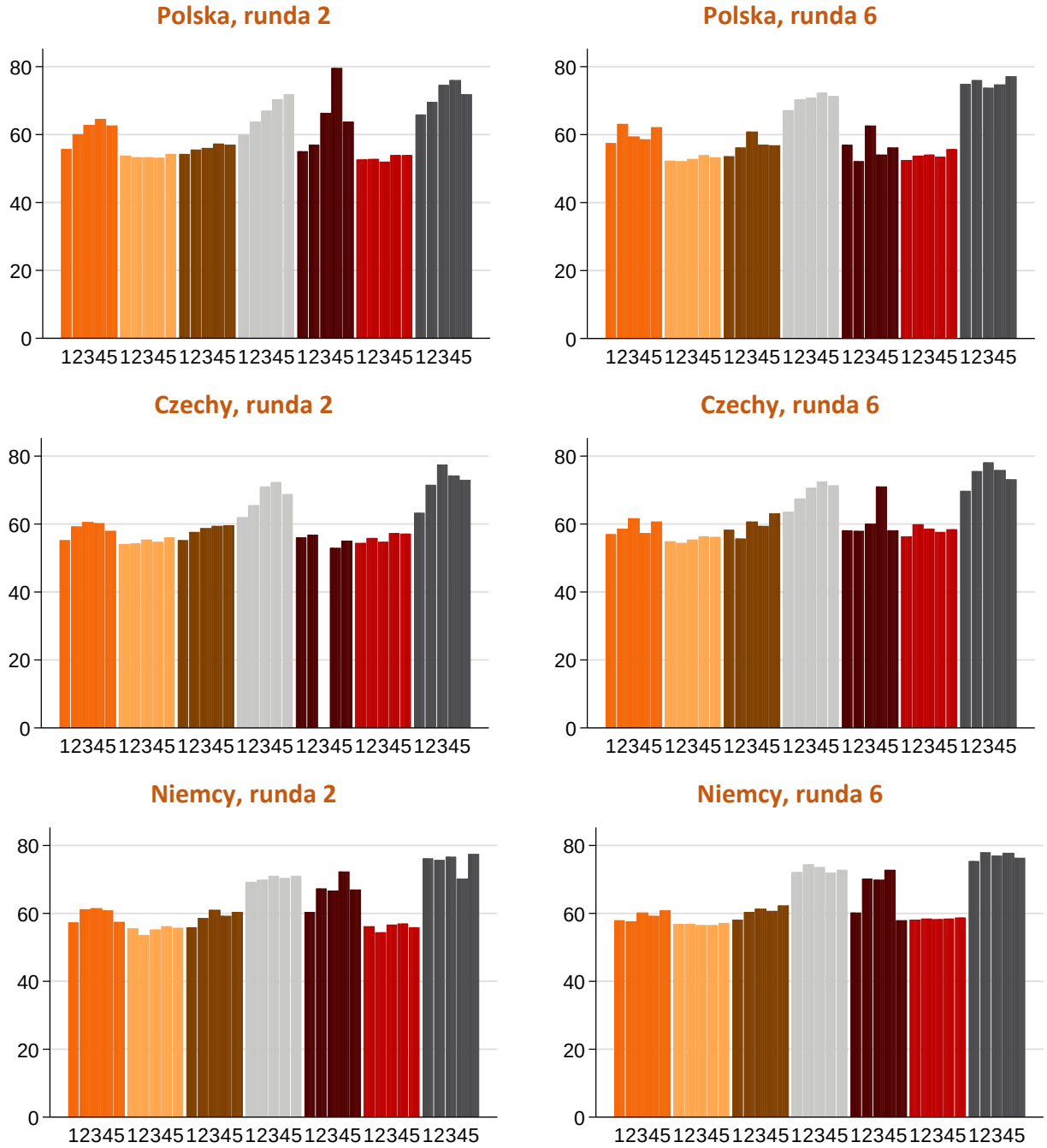

Grecja, runda 2

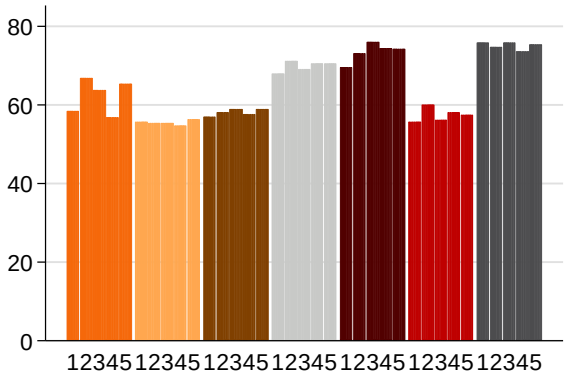

Grecja, runda 6

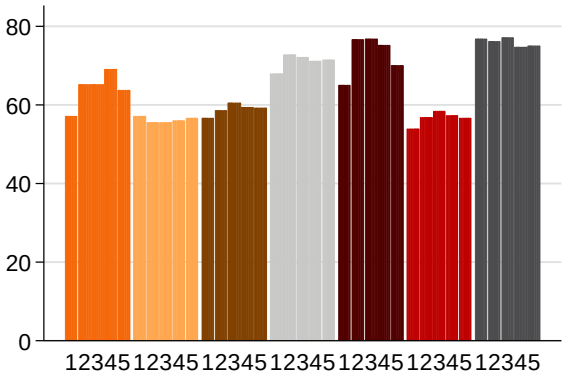

Hiszpania, runda 2

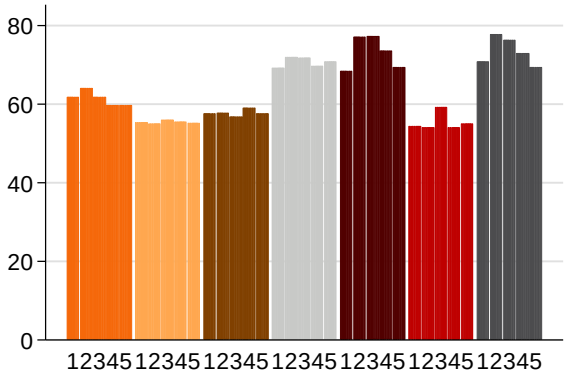

Hiszpania, runda 6

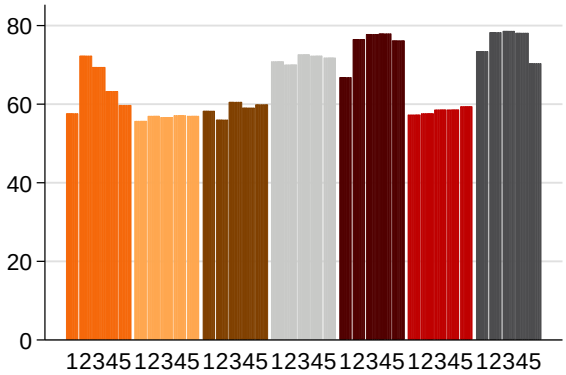

Francja, runda 2

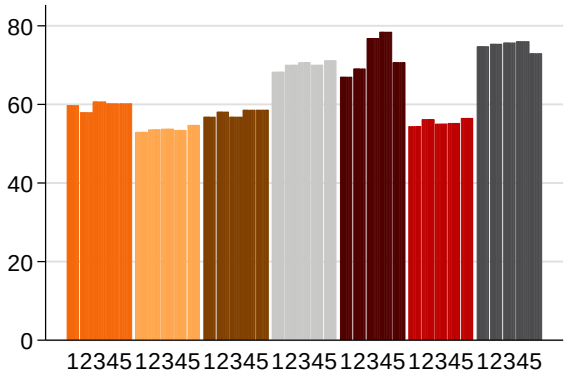

Francja, runda 6

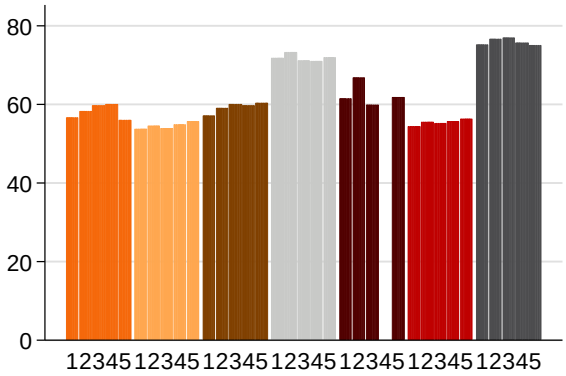

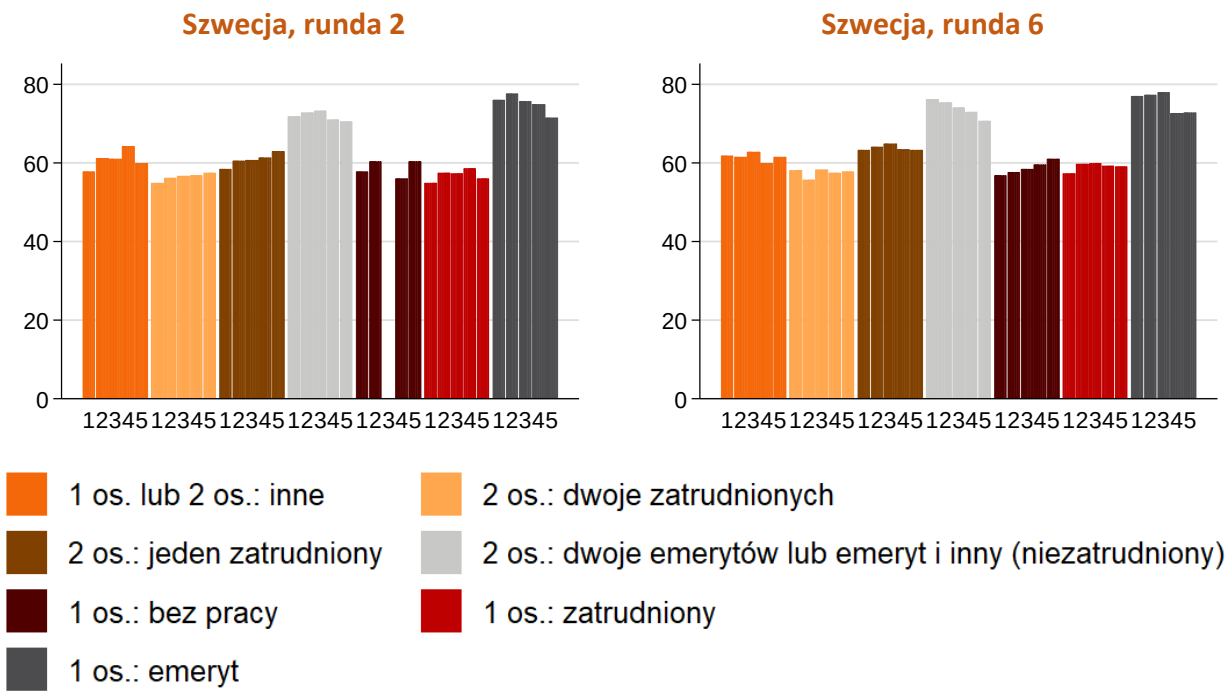

Uwaga: Dane dochodowe skorygowane o strukturę wieku. Liczby 1-5 oznaczają kwintyle dochodu.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

To samo zjawisko – wyższy średni wiek w kolejnych kwintylach rozkładu dochodów dla gospodarstw emeryckich – można zaobserwować w Czechach zarówno w latach 2006-2007, jak i w roku 2015. Z drugiej strony, Szwecja była jedynym krajem, w którym wśród dwuosobowych gospodarstw emeryckich występowała odwrotna zależność – im niższy przeciętny wiek, tym wyższy dochód (wykres 5.3). Na zależność tę wskazują także wyniki modelu regresji (tabela 5.1). Wskazuje to, że kolejne kohorty przechodzące na emeryturę otrzymywały coraz wyższe świadczenia. W Hiszpanii podobna zależność występowała wśród jednoosobowych gospodarstw emeryckich w latach 2006-2007, ale uległa osłabieniu w roku 2015. W innych krajach tak wyraźne relacje dochodu i wieku w ramach gospodarstw emeryckich nie występowały. Wśród gospodarstw pracujących w szeregu krajów (Czechy, Niemcy, Francja, Szwecja) występowała dodatnia zależność między średnim wiekiem a pozycją w rozkładzie dochodów. Co warte podkreślenia, może ona wynikać z autoselekcji osób do zatrudnienia polegającej na tym, że osoby lepiej zarabiające decydowały się pozostawać na rynku pracy dłużej.

5.2. Ubóstwo wśród osób starszych w badaniu SHARE

5.2.1. Ubóstwo dochodowe

Próg ubóstwa dochodowego definiujemy jako 60% mediany dochodów ekwiwalentnych w populacji ogółem – jest to powszechnie przyjęta definicja zagrożenia ubóstwem relatywnym w badaniach nad ubóstwem w Unii Europejskiej. Ponieważ badanie SHARE jest reprezentatywne

jedynie dla osób po 50. roku życia, wykorzystujemy progi ubóstwa dla odpowiednich lat obliczone przez Eurostat na podstawie danych badania EU-SILC.

Stopa ubóstwa dochodowego wśród osób po 50. roku życia w Polsce należała do najwyższych wśród analizowanych krajów. W 2015 roku 27% osób po 50. roku życia w Polsce dotkniętych było ubóstwem dochodowym. Wyższy odsetek zanotowano jedynie w Hiszpanii (29,5%; wykres 5.4). Można jednak zauważyć poprawę w stosunku do lat 2006-2007 oraz 2011-2012 – wówczas 30% osób po 50. roku życia w Polsce doświadczało ubóstwa dochodowego, a w Hiszpanii w tamtych latach stopa ubóstwa wśród osób 50+ była o kilka punktów procentowych wyższa. Jedynym krajem oprócz Polski, w którym również nastąpił spadek ubóstwa dochodowego wśród osób po 50. roku życia była Grecja. Znaczący spadek odsetka ubogich wśród osób w wieku 50+ w Grecji (z 23% w latach 2006-07 do 12% w 2015 r.) można przypuszczalnie przypisać temu, że kryzys gospodarczy w tym kraju w większym stopniu dotknął osoby w wieku produkcyjnym niż emerytów. W większości pozostałych rozpatrywanych krajów zaobserwowano trend wzrostowy – dla przykładu we Francji odsetek osób ubogich dochodowo pomiędzy drugą a szóstą rundą badania SHARE wzrósł o 11 pkt. proc., a w Szwecji o 8 pkt. proc. W efekcie zróżnicowanie stóp ubóstwa pomiędzy rozważanymi krajami zmniejszyło się między drugą a szóstą rundą badania, choć pozostało zauważalne. Do kwestii tej wracamy niżej analizując odpływy z ubóstwa i napływy do niego.

Wykres 5.4. Odsetek osób ubogich dochodowo w rundach 2, 4 i 6 badania SHARE

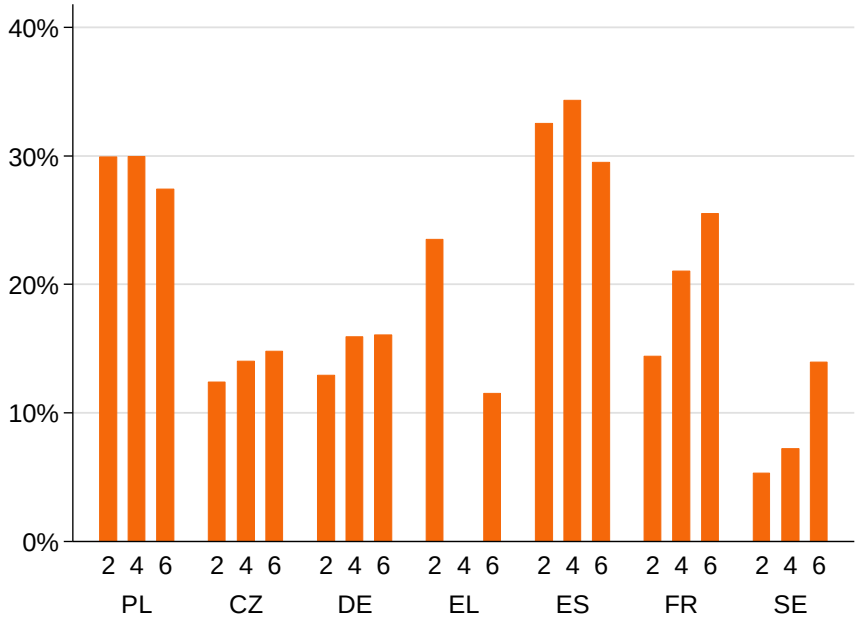

Uwagi: dane dochodowe skorygowane o strukturę wieku.
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007), 4. (l. 2011-2012) i 6. (2015 r.).

Kapitał ludzki (wyrażony przez liczbę lat edukacji) oraz status na rynku pracy były kluczowymi korelatami ubóstwa dochodowego we wszystkich analizowanych krajach (tabela 5.2). Każdy dodatkowy rok edukacji był istotnie i negatywnie powiązany z ryzykiem ubóstwa dochodowego osób po 50. roku życia. Osoby pracujące miały istotnie niższe, a osoby bezrobotne istotnie wyższe ryzyko ubóstwa dochodowego niż emeryci (o identycznych pozostałych charakterystykach indywidualnych). Ważnym wyjątkiem była Grecja, jedyny kraj w którym osoby pracujące były bardziej zagrożone ubóstwem dochodowym niż emeryci (iloraz szans równy 1,5). Obserwacja ta jest zgodna z wcześniejszym przypuszczeniem, że stopa relatywnego ubóstwa dochodowego wśród osób starszych w Grecji w 2015 roku była dość niska, ponieważ osoby w wieku produkcyjnym były we względnie gorszej sytuacji niż emeryci. Poza tym, jedynie w Polsce i we Francji różnica pomiędzy pracującymi a emerytami okazała się nieistotna statystycznie. Jest to kolejna przesłanka wskazująca, że różnice między dochodami emerytów i pracujących osób po 50. roku życia były w Polsce raczej niewielkie, a na pewno mniej wyraźne niż w innych analizowanych krajach.

Sytuacja zawodowa partnera równie często co sytuacja respondenta korelowała z ryzykiem ubóstwa dochodowego. Posiadanie partnera bezrobotnego, przewlekle chorego lub zajmującego się domem w większości krajów zwiększało ryzyko ubóstwa dochodowego od dwu- do nawet ośmiokrotnie bardziej niż posiadanie partnera-emeryta. Osoby zamieszkujące samotnie w większości krajów również były bardziej narażone na ubóstwo dochodowe niż osoby z partnerem-emerytem, jednak różnica nie była tak znaczna. Kluczowym aspektem charakteryzującym gospodarstwa nieubogie było więc we wszystkich krajach występowanie dwóch osób osiągających stałe dochody – zwłaszcza z pracy, ale także z emerytury.

Zły stan zdrowia również korelował istotnie z zagrożeniem ubóstwem dochodowym – osoby negatywnie oceniające swoje zdrowie miały niemal dwukrotnie wyższe ryzyko popadnięcia w ubóstwo dochodowe (Niemcy, Szwecja). Tak jak wspomniano w części 5.1., na podstawie danych SHARE nie można rozstrzygnąć o kierunku przyczynowości – zły stan zdrowia może być zarówno przyczyną ubóstwa dochodowego, jeśli utrudnia uzyskanie dochodów wystarczających do uniknięcia ubóstwa, ale może też być efektem ubóstwa, jeśli trudne warunki materialne prowadzą do problemów zdrowotnych. Korelacje te wskazują jednak, że osoby starsze w złym stanie zdrowia są w szczególnie trudnej sytuacji, gdyż niskie dochody mogą pogłębiać problemy z ponoszeniem wydatków związanych z ochroną zdrowia – tym wymiarem deprywacji zajmujemy się w części 5.3.

Trwałość ubóstwa dochodowego osób starszych była umiarkowana (wykres 5.5). Ponad połowa osób ubogich dochodowo w okresie 2006-2007 nie była uboga w roku 2015 we wszystkich analizowanych krajach z wyjątkiem Szwecji, która wykazywała się jednak najniższymi stopami ubóstwa w obu okresach, oraz Francji, gdzie stopa ubóstwa w pokoleniu 50+ zauważalnie wzrosła.

Tabela 5.2. Korelaty ubóstwa dochodowego (ilorazy szans)

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	1,60	3,98***	2,62***	0,93	1,02	1,94***	0,99
[55; 60)	1,55	2,11***	2,11***	1,27	0,90	1,03	0,55
[60; 65)	1,51	1,42*	1,87***	0,99	0,82	1,04	0,44***
[65; 70)	1,17	1,14	1,65**	1,00	0,70***	1,17	0,56***
[70; 75)	1,23	1,17	1,55**	0,69	0,90	0,84	0,69**
[75; 80)	1,17	0,89	1,41*	0,99	0,85	0,87	0,78
Płeć: kobieta	1,09	0,99	1,01	1,36***	0,99	1,08	1,37***
Liczba lat edukacji	0,85***	0,91***	0,91***	0,91***	0,94***	0,89***	0,90***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,74	0,48***	0,52***	1,48**	0,68***	0,85	0,31***
Bezrobotny	1,30	1,39	3,88***	2,86***	3,50***	2,16***	2,29
Przewlekle chory	1,28	1,49	1,20	1,99**	1,72***	1,53	1,06
Zajmuje się domem	2,38**	1,01	1,75***	1,53***	2,85***	2,68***	1,16
Inna	0,82	1,67	0,62	0,83	2,09***	1,47	0,58
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	1,35	0,68*	0,70**	1,42**	0,61***	0,78*	0,78
Bezrobotny	2,75***	2,93***	7,99***	4,89***	2,97***	1,65	2,32
Przewlekle chory	2,06**	2,60**	2,01**	2,32*	2,07***	1,54	2,07
Zajmuje się domem	3,64***	3,79	2,25***	2,17***	3,41***	2,67***	-
Inna	0,70	2,06	0,76	2,85**	3,40***	1,55	-
Nie ma partnera	1,43**	2,36***	1,57***	0,94	0,98	1,53***	3,45***
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,31	0,82	0,80	1,28	1,33	0,74	0,67**
Bardzo dobre	0,83	0,77	0,63**	0,95	1,02	0,82	0,78*
Słabe	1,10	1,13	1,49***	1,12	1,29***	1,31***	1,18
Złe	1,37*	1,67***	1,86***	0,91	1,51***	1,66***	1,85***
Liczba obserwacji	1773	4555	3853	4620	5214	3544	3225
Pseudo-R^2	0,065	0,070	0,11	0,058	0,11	0,077	0,17

*Uwagi: regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Wykres 5.5. Struktura populacji według przepływów z i do ubóstwa dochodowego pomiędzy rundami 2. i 6. badania SHARE (% populacji ogółem)

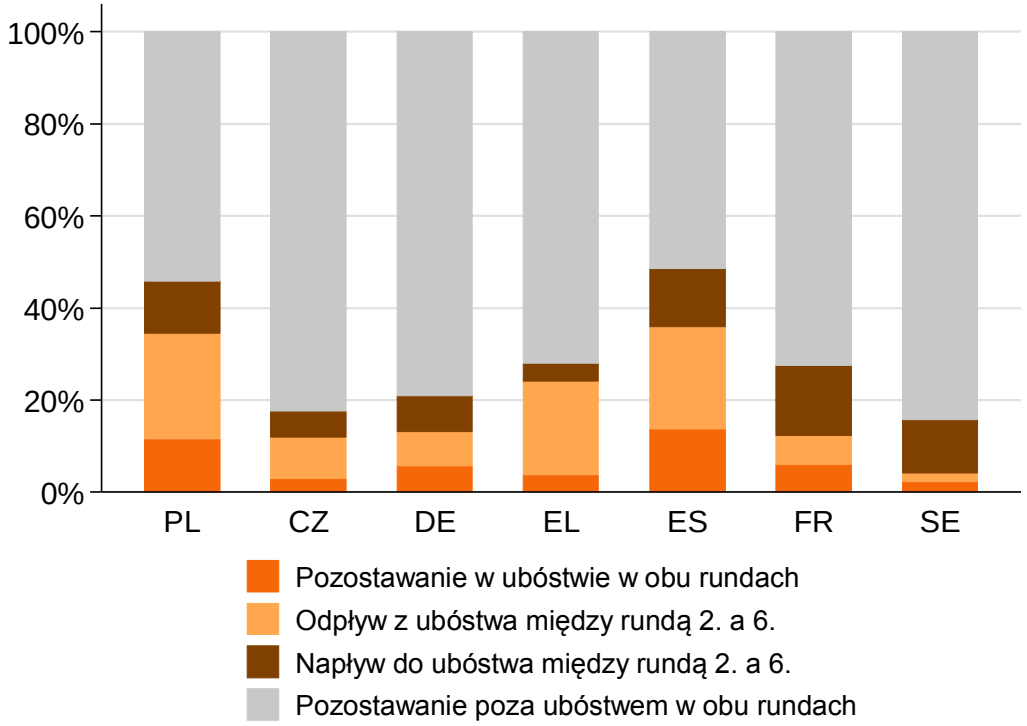

Uwagi: dane dochodowe skorygowane o strukturę wieku.
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

Najwyższy odsetek osób pozostających w ubóstwie odnotowały Polska i Hiszpania, choć równocześnie w tych samych krajach wystąpiły największe odpływy z ubóstwa (ponad 20% populacji w wieku ponad 50 lat przestała być uboga między latami 2006-2007 a rokiem 2015). Niemniej jednak, Polska i Hiszpania były jedynymi krajami, gdzie odsetek osób, które ani razu nie doświadczyły ubóstwa tylko nieznacznie przekraczał 50%. W pozostałych krajach odsetki te przekraczały 70%, a nawet 80% (Czechy, Szwecja).

Kluczowy korelat poziomu dochodów – liczba lat edukacji, był także istotnym korelatem ryzyka napływu do ubóstwa osób, które w drugiej rundzie badania SHARE ubogie nie były. We wszystkich krajach z wyjątkiem Grecji, wyższa liczba lat edukacji była istotnie i negatywnie skorelowana z ryzykiem napływu do ubóstwa (tabela 5.3). W porównaniu do osób pozostających na emeryturze, pozostawanie w zatrudnieniu obniżało ryzyko przejścia do ubóstwa dochodowego jedynie w Czechach i Szwecji, czyli krajach o najniższych stopach ubóstwa. W Grecji, Hiszpanii i Francji z przepływami do ubóstwa istotnie skorelowane było nieposiadanie w roku 2015 stabilnego źródła dochodu takiego jak praca lub emerytura – w szczególności dotyczyło to osób zajmujących się domem w obu okresach. Ponadto, w Polsce, Czechach i Grecji istotnie wyższe ryzyko napływu do ubóstwa miały osoby w wieku 50-59 lat (w Grecji 50-64), co potwierdza

wcześniejsze spostrzeżenia o niskich dochodach względnie młodych emerytów w tych krajach, a w przypadku Grecji potwierdza także silny wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację osób w wieku produkcyjnym.

Tabela 5.3. Korelaty „wpadnięcia" w ubóstwo dochodowe w świetle zmiany indywidualnej sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. badania SHARE

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat) w rundzie 6.							
[55; 60)	3,05**	8,53**	2,1	9,17***	1,78	0,49	1,12
[60; 65)	2,89**	5,40**	1,67	7,45***	1,4	1,54	0,52
[65; 70)	1,55	2,44	1,93	3,32**	1,01	2,01**	0,92
[70; 75)	0,51	1,42	1,08	2,05	1,29	0,94	0,50**
[75; 80)	0,97	1,69	0,84	0,25	0,74	0,74	0,56**
Płeć: kobieta	0,92	0,96	0,66*	0,53**	0,48***	1,12	1,83***
Liczba lat edukacji	0,84***	0,89**	0,75***	0,97	0,89***	0,87***	0,86***
Zmiana sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. (ref: emeryt -> emeryt):							
Pracujący -> Emeryt	1,41	1,27	1,78	1,34	0,84	1,2	0,71
Inny -> Emeryt	1,28	1,43	1,68	2,4	1,39	0,95	1,85
Pracujący -> Pracujący	0,84	0,20**	1,14	0,96	0,6	0,88	0,16***
Zajmuje się domem -> Zajmuje się domem	-	-	1,29	3,58***	3,05***	4,78***	-
Inna	1,43	1,38	2,4	3,25**	3,31***	2,92**	0,79
Samoocena stanu zdrowia w rundzie 6. (ref: dobre):							
Wspaniałe		0,85	1,21	0,83	1,14	0,58	0,84
Bardzo dobre	0,64	0,35*	0,99	0,97	1,22	1,1	1
Słabe	0,76	0,88	2,30***	1,39	0,94	1,69**	1,23
Złe	0,88	1,55	1,2	0,3	0,65	1,80**	1,46
Liczba obserwacji	817	870	795	1567	884	1078	1429
Pseudo-R^2	0,065	0,086	0,12	0,12	0,086	0,084	0,12

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1, próba osób nieubogich dochodowo w rundzie 2. i uczestniczących w badaniu w rundzie 6.*
Kategoria „inna" w zmianie sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. obejmuje wszystkie pozostałe przepływy, w szczególności pozostawanie w niepełnosprawności, przepływ do bezrobocia, przepływ do zatrudnienia z kategorii innej niż zatrudnienie oraz przepływ do kategorii „inna sytuacja zawodowa w rundzie 6.", a więc do utrzymywania się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, bycia studentem lub wolontariuszem. Do kategorii tych łącznie należy mniej niż 100 obserwacji w sumie we wszystkich krajach.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

Tabela 5.4. Korelaty wyjścia z ubóstwa dochodowego w świetle zmiany indywidualnej sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. badania SHARE

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat) w rundzie 6.							
[55; 60)	0,89	0,86	0,027**	0,23**	0,20***	6,51	-
[60; 65)	0,96	0,25	0,030**	0,39	0,77	2,04	1,73
[65; 70)	1,18	0,85	0,18	0,42	1,04	4,87*	0,23
[70; 75)	1,11	0,5	0,44	1,29	1,5	7,60**	0,18
[75; 80)	1,48	-	0,48	-	1,93**	2,12	0,88
Płeć: kobieta	0,82	0,64	0,79	1,23	2,28***	0,54*	2,49
Liczba lat edukacji	1,09*	1,14*	1,17*	1,04	1,04	1	1,03
Zmiana sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. (ref: emeryt -> emeryt):							
Pracujący -> Emeryt	0,65	1,5	4,38	1,74	0,81	0,54	12,2**
Inny -> Emeryt	0,86	2,99	0,9	3,1	0,55	0,20**	1,98
Pracujący -> Pracujący	0,46*	0,89	18,1**	1,21	2,54	0,51	-
Zajmuje się domem -> Zajmuje się domem	0,14**	-	0,55	0,50*	0,36***	0,094*	-
Inna	0,37***	0,13	3,54	0,34**	0,84	0,33	3,84
Samoocena stanu zdrowia rundzie 6. (ref: dobre):							
Wspaniałe	2,47	1,08	3,64	1,34	0,59	0,28	-
Bardzo dobre	0,78	0,51	1,42	1,06	0,58	2,04	1,79
Słabe	0,92	1,43	0,86	2,19**	0,58**	0,67	0,37
Złe	0,61	0,63	0,82	0,82	0,52**	0,71	0,086
Liczba obserwacji	444	117	126	439	494	151	49
Pseudo-R^2	0,05	0,092	0,17	0,11	0,057	0,13	0,25

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1, próba osób ubogich dochodowo w rundzie 2. i uczestniczących w badaniu w rundzie 6.*
Kategoria „inna" w zmianie sytuacji zawodowej pomiędzy rundą 2. a rundą 6. obejmuje wszystkie pozostałe przepływy, w szczególności pozostawanie w niepełnosprawności, przepływ do bezrobocia, przepływ do zatrudnienia z kategorii innej niż zatrudnienie oraz przepływ do kategorii „inna sytuacja zawodowa w rundzie 6.", a więc do utrzymywania się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, bycia studentem lub wolontariuszem. Do kategorii tych łącznie należy mniej niż 100 obserwacji w sumie we wszystkich krajach.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

Co ciekawe, przy wychodzeniu z ubóstwa dochodowego pomiędzy rundą 2. a 6. badania SHARE liczba lat edukacji nie miała już tak dużego znaczenia (tabela 5.4). Jedynie w Polsce, Czechach i Niemczech osoby lepiej wykształcone miały nieco większą szansę wyjścia z ubóstwa. Sytuacja osób stale zajmujących się domem była podobna – tak jak w niektórych krajach ryzyko stania się

ubogimi dochodowo tych osób było wyższe, tak samo w niektórych krajach (Polsce, Grecji, Hiszpanii i Szwecji) trudniej było im wyjść z ubóstwa.

5.2.2. Ubóstwo majątkowe

Drugim kluczowym wymiarem ubóstwa jest posiadanie niskiego majątku lub nieposiadanie go wcale. Brak aktywów może być szczególnie dotkliwy wśród osób starszych, które stoją wobec ryzyka niespodziewanych wydatków związanych ze zdrowiem (Christelis i in., 2008).

Ubóstwo majątkowe definiujemy jako dolny tercyl rozkładu majątków w próbie (Adena i Myck, 2014), to znaczy, że za ubogie majątkowo uznajemy osoby, które zamieszkują gospodarstwa domowe posiadające majątek mniejszy niż majątek pozostałych ⅔ osób w danym kraju i danej rundzie badania SHARE. Analizujemy osobno aktywa finansowe brutto i aktywa niefinansowe, do których zaliczamy nieruchomości, samochody i posiadanie własnej firmy. Wiele osób badanych w SHARE nie posiada żadnych aktywów finansowych. Dlatego, jeśli w danym kraju i danej rundzie jest takich osób więcej niż ⅓, to za ubogie majątkowo uznajemy wszystkie osoby o zerowych aktywach finansowych (ich liczba przekracza wówczas tercyl).

Korelaty ubóstwa majątkowego są podobne do korelatów ubóstwa dochodowego. Wyższa liczba lat edukacji wiązała się z niższym ryzykiem obu wymiarów ubóstwa majątkowego (tabele 5.5-5.6). Zarówno w przypadku ubóstwa majątkowego będącego przejawem nieposiadania aktywów finansowych, jak i niefinansowych, silnie zaznaczała się sytuacja osób bezrobotnych w porównaniu z emerytami – w Niemczech osoby bezrobotne miały cztero-, pięciokrotnie większe ryzyko ubóstwa majątkowego niż emeryci o podobnych innych charakterystykach. W pozostałych krajach (poza Szwecją) ryzyko to było dwu- lub trzykrotnie większe. Z drugiej strony, tylko w kilku krajach osoby pracujące wykazywały niższe ryzyko ubóstwa majątkowego niż emeryci, szczególnie w rozumieniu aktywów finansowych. Ubóstwo majątkowe osób starszych jawi się więc jako pochodna niskich dochodów w cyklu życia – zarówno w wymiarze finansowym, jak i niefinansowym, charakteryzowało osoby słabiej wykształcone, czyli osiągające z reguły niższe dochody z pracy w wieku produkcyjnym, a także doświadczające bezrobocia.

Zależności pomiędzy ryzykiem ubóstwa majątkowego, zwłaszcza finansowego, a wiekiem były zróżnicowane pomiędzy krajami. W Polsce i Czechach, osoby młodsze miały niższe ryzyko ubóstwa majątkowego (w Polsce w wymiarze finansowym, w Czechach w obu wymiarach). Można przypuszczać, że jest to związane z procesem transformacji gospodarczej – osoby, które w rundzie 6. były w wieku 50-59 lat, czy nawet 60-69 lat, były aktywne zawodowo w drugiej połowie lat 90. oraz w latach 2000. Mogły one więc skorzystać na wzroście płac w tym okresie i zgromadzić przeciętnie rzecz biorąc większe aktywa finansowe niż starsze kohorty, które przeszły na emeryturę lub wcześniejszą emeryturę w latach 90., czy na początku lat 2000. Dla kontrastu, w Hiszpanii i Francji ryzyko ubóstwa majątkowego (zwłaszcza w ujęciu finansowym) było wyższe dla młodszych kohort.

Tabela 5.5. Korelaty ubóstwa majątkowego (aktywa finansowe brutto)

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	0,52*	0,41***	1,46	1,12	1,68**	2,90***	2,77***
[55; 60)	0,64	0,46***	0,88	1,05	1,43**	1,76***	1,04
[60; 65)	0,42***	0,39***	0,79	1,2	1,26*	1,63***	1,31
[65; 70)	0,48***	0,39***	1,25	1,1	1,24*	1,58***	0,99
[70; 75)	0,68*	0,44***	1,15	1,05	1,06	1,15	1,08
[75; 80)	0,85	0,60***	1,01	0,83	1,07	1,12	0,98
Płeć: kobieta	1,02	1,07	1	0,93	0,96	1,08	1,06
Liczba lat edukacji	0,85***	0,88***	0,94***	0,94***	0,96***	0,89***	0,93***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,61**	0,52***	0,92	1,14	0,94	0,94	0,66**
Bezrobotny	2,39***	1,75**	4,76***	1,81***	1,87***	1,68*	0,96
Przewlekle chory	1,03	1,02	1,80**	1,28	1,62***	1,64*	1,06
Zajmuje się domem	0,51*	0,49	0,69*	1,31***	1,12	0,99	0,42
Inna	0,87	0,68	1,38	0,89	1,83***	0,67	2,17*
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,56***	0,59***	0,69***	1,14	0,95	1,12	1
Bezrobotny	1,44	2,47***	3,33***	1,60**	1,59**	1,41	1,61
Przewlekle chory	0,75	1,36	1,12	0,58	1,39	1,64	1,69
Zajmuje się domem	0,57	1,36	0,58**	1,34***	1,11	1,39	0,74
Inna	0,92	1,81	0,66	0,42**	2,40***	1,44	4,22***
Nie ma partnera	1,72***	1,69***	2,14***	1,60***	1,47***	1,95***	2,61***
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,28*	0,91	0,67**	0,95	1,1	1,03	0,60***
Bardzo dobre	0,69	0,82	0,59***	0,98	0,98	0,76**	0,75***
Słabe	0,98	1,29***	1,44***	1,01	1,21**	1,25**	1,34***
Złe	1,28	2,03***	2,04***	1,11	1,61***	1,68***	1,87***
Ubogi dochodowo	1,56***	2,02***	3,53***	1,42***	1,81***	2,23***	2,86***
Liczba obserwacji	1773	4555	3853	4620	5214	3544	3249
Pseudo-R^2	0,17	0,13	0,15	0,029	0,052	0,098	0,13

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Tabela 5.6. Korelaty ubóstwa majątkowego (aktywa niefinansowe)

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	1,23	0,41***	0,86	1,92***	2,60***	2,13***	1,48
[55; 60)	0,7	0,47***	0,60**	1,04	1,76***	1,3	0,64*
[60; 65)	0,56**	0,39***	0,68**	0,96	1,2	1,04	0,88
[65; 70)	0,68*	0,53***	0,82	1,01	1,16	1,1	0,61***
[70; 75)	0,76	0,65***	0,84	1,17	1,12	0,87	0,70**
[75; 80)	0,69*	0,83	0,93	0,99	1,02	1,19	0,74*
Płeć: kobieta	1,02	1,10**	0,90**	0,93	0,83***	0,92	1,11*
Liczba lat edukacji	0,89***	0,90***	0,93***	0,92***	0,94***	0,90***	0,93***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,63**	0,86	1,37**	1,16	0,73**	1,37*	0,95
Bezrobotny	2,08***	2,60***	3,82***	1,89***	1,52**	2,98***	1,58
Przewlekle chory	1,12	2,78***	2,07***	1,57**	1,05	3,35***	1,48
Zajmuje się domem	0,89		0,87	1,01	0,98	1,35	1,23
Inna	1,17	2,30*	0,99	0,96	1,68***	0,89	0,63
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,48***	0,61***	0,82*	0,86	0,73***	0,89	0,65***
Bezrobotny	1,11	2,66***	1,76**	1,35	1,11	2,48***	1,14
Przewlekle chory	0,69	3,33***	1,27	1,47	0,97	2,44***	1,43
Zajmuje się domem	0,63	-	0,71*	1,08	0,93	1,62**	1,44
Inna	1,27	3,61***	0,46	1,51	1,64**	0,52	0,41
Nie ma partnera	1,50***	2,11***	3,31***	2,13***	2,09***	4,22***	2,82***
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,65	1,05	0,72*	0,89	0,55***	0,96	0,63***
Bardzo dobre	1,37	0,78**	0,71***	0,93	0,83*	0,85	0,72***
Słabe	0,84	1,24**	1,28***	1,36***	1,19**	1,37***	1,11
Złe	1,21	1,64***	1,76***	1,33**	1,44***	1,36**	1,51**
Ubogi dochodowo	1,25	1,60***	1,58***	1,18	1,91***	1,86***	2,31***

Liczba obserwacji	1773	4541	3853	4620	5214	3544	3249
Pseudo-R^2	0,095	0,12	0,11	0,065	0,08	0,16	0,14

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Dane SHARE nie pozwalają jednak rozstrzygnąć, jakie mogą być przyczyny takiego zjawiska, w szczególności do jakiego stopnia jest to efekt niższych dochodów w cyklu życia, niższych stóp oszczędności, czy niższych zwrotów z oszczędności, w porównaniu do starszych kohort we Francji i Hiszpanii. W pozostałych krajach różnice związane z wiekiem nie były istotne. We wszystkich krajach, w których różnica była istotna statystycznie, osoby oceniające swój stan zdrowia jako zły lub słaby, charakteryzowały się wyższym ryzykiem wystąpienia ubóstwa majątkowego (w obu wymiarach).

5.2.3. Ubóstwo subiektywne (wiązanie końca z końcem)

O ile wysokość dochodów i majątku są kluczowymi aspektami sytuacji materialnej, o tyle nie przekładają się one automatycznie na poziom życia. Obecnie w literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że badania nad ubóstwem nie powinny opierać się wyłącznie na obiektywnie mierzalnych wartościach, takich jak dochody i majątki, ale powinny także uwzględniać subiektywne postrzeganie swojej sytuacji materialnej przez ankietowanych (np. Litwin i Sapir, 2009; Deaton, 2010, Adena i Myck, 2014; Ayllón i Fusco, 2017). Gospodarstwa domowe o podobnym poziomie dochodu i majątku mogą mieć zróżnicowane potrzeby wynikające np. z różnych warunków mieszkaniowych, wydatków związanych z dojazdami do pracy, stanem zdrowia lub obecnością w gospodarstwie osób zależnych. Co prawda badanie SHARE nie pozwala na analizę wydatków gospodarstw domowych, ale umożliwia badanie subiektywnej oceny sytuacji materialnej, a konkretnie możliwości związania końca z końcem. Ten subiektywny aspekt sytuacji materialnej, w szczególności trudności z nią związanych, jest szczególnie ważny w przypadku osób starszych, które z jednej strony częściej stoją wobec konieczności ponoszenia wydatków związanych ze zdrowiem niż osoby w sile wieku, a z drugiej strony mają mniejsze możliwości zdobycia dodatkowych dochodów, np. poprzez podjęcie pracy (lub dodatkowej pracy; Cook i Settersten, 1995; Stoller i Stoller, 2003).

Subiektywnie postrzegana sytuacja materialna poprawiała się z rundy na rundę we wszystkich krajach, choć międzynarodowe różnice odsetków respondentów deklarujących, że jest im trudno lub bardzo trudno związać koniec z końcem pozostały większe niż różnice stóp ubóstwa dochodowego. W niektórych krajach w 2015 roku odsetek ten wciąż utrzymywał się na wysokim poziomie (wykres 5.6). W Polsce w 2015 roku aż 60% respondentów badania SHARE doświadczało trudności w związaniu końca z końcem. Większy odsetek osób subiektywnie ubogich występował jedynie w Grecji (74%). W pozostałych krajach mniej niż co druga osoba deklarowała takie trudności – w Hiszpanii 43%, w Czechach 40%, we Francji 26%, w Niemczech 19% oraz w Szwecji

12%. Podkreślić należy także, że choć w każdym z krajów ten odsetek zmalał w stosunku do lat 2006-2007, to różnice pomiędzy krajami prawie nie zmniejszyły się – w latach 2006-2007 różnica w odsetku osób subiektywnie ubogich pomiędzy skrajnymi krajami, Grecją a Szwecją, wynosiła 64 pkt. proc., podczas gdy w 2015 roku – 62 pkt. proc.

Wykres 5.6. Odsetek osób, którym trudno lub bardzo trudno jest związać koniec z końcem

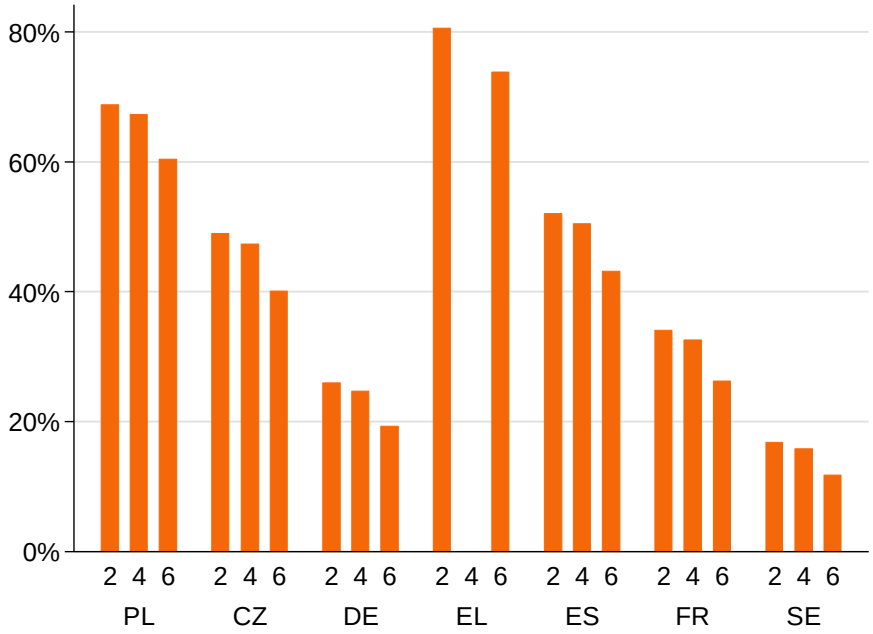

Uwagi: Dane skorygowane o strukturę wieku.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007), 4. (l. 2011-2012) i 6. (2015 r.).

Subiektywnie postrzegane ubóstwo było silnie skorelowane z występowaniem ubóstwa dochodowego, a także czynnikami związanymi z niskimi dochodami – liczbą lat edukacji respondenta, jego sytuacją zawodową, wiekiem, samooceną zdrowia (tabela 5.7). Osoby ubogie dochodowo miały istotnie wyższe ryzyko ubóstwa subiektywnego niż osoby nieubogie dochodowo. Różnice były jakościowo znaczące, od dwukrotnie (Czechy, Polska) do pięciokrotnie (Niemcy, Szwecja) wyższego ryzyka doświadczenia trudności w wiązaniu końca z końcem. We wszystkich krajach osoby oceniające swój stan zdrowia jako słaby lub zły miały istotnie, dwu- lub trzykrotnie większe ryzyko doświadczania trudności materialnych niż osoby o dobrym zdrowiu.

Podobnie jak w przypadku wcześniej omawianych typów ubóstwa, wyższa liczba lat edukacji była we wszystkich krajach (oprócz Szwecji) istotnie i negatywnie związana z ryzykiem trudności wiązania końca z końcem. Bezrobotni, w zależności od kraju, doświadczali od trzy- do nawet sześciokrotnie większego ryzyka ubóstwa subiektywnego niż emeryci. Najgorzej – na tle innych krajów – ich sytuacja wyglądała w Grecji, a najlepiej w Czechach, jednak i w tym kraju osoba bezrobotna miała prawie trzykrotnie wyższą szansę doświadczania trudności w wiązaniu końca z końcem niż emeryt.

Tabela 5.7. Korelaty subiektywnie postrzeganego ubóstwa – trudności w wiązaniu końca z końcem

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	3,19***	5,91***	3,46***	3,09***	3,97***	3,47***	2,64*
[55; 60)	2,55***	3,23***	2,61***	2,29***	3,17***	2,60***	1,74
[60; 65)	2,41***	2,07***	2,07***	1,76***	2,31***	2,44***	1,77*
[65; 70)	1,63**	1,76***	2,26***	1,28	1,63***	2,42***	1,45*
[70; 75)	2,49***	1,35**	2,46***	1,49**	1,52***	1,67***	1,87***
[75; 80)	1,60*	1,19	1,95***	1,52**	1,13	1,45**	1,37
Płeć: kobieta	1,08	1,04	0,98	1,07	0,94	1,11*	1,21**
Liczba lat edukacji	0,92***	0,93***	0,96**	0,90***	0,94***	0,94***	1,01
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,96	0,58***	1,09	1,03	0,79**	1,28	0,72
Bezrobotny	3,15***	2,89***	4,54***	5,97***	2,62***	2,77***	4,26***
Przewlekle chory	1,22	1,1	2,13***	0,97	1,21	1,96**	2,16*
Zajmuje się domem	1,41	0,28	0,9	1,69***	1,21*	1,66**	-
Inna	1,36	1,08	2,07*	1,75	0,89	1,2	1,26
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,84	0,81*	1,08	1,25*	0,77**	1,08	0,9
Bezrobotny	2,46**	3,57***	2,80***	22,3***	2,58***	2,47***	3,42**
Przewlekle chory	1,32	1,54	2,80***	3,54*	1,72**	2,27**	3,92***
Zajmuje się domem	1,61	0,94	0,73	2,57***	1,29**	1,51	-
Inna	3,40***	2,74*	0,81	4,47	0,84	0,8	2,31
Nie ma partnera	1,45**	1,93***	2,54***	1,40***	1,55***	1,88***	2,92***
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,39**	0,76	0,8	0,8	0,86	0,89	0,45***
Bardzo dobre	0,37***	0,80*	0,50***	0,79**	0,84*	0,83	0,56***
Słabe	1,13	1,35***	1,55***	1,89***	1,58***	1,64***	1,48***
Złe	2,55***	1,97***	3,00***	2,01***	1,96***	2,22***	1,79**
Ubogi dochodowo	2,71***	1,91***	4,58***	4,35***	3,66***	3,38***	4,99***
Liczba obserwacji	1773	4555	3853	4620	5214	3544	3237
Pseudo-R^2	0,11	0,082	0,19	0,1	0,13	0,13	0,19

*Uwaga: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Istotna w doświadczaniu trudności w wiązaniu końca z końcem była też sytuacja zawodowa partnera – we wszystkich rozpatrywanych krajach posiadanie bezrobotnego partnera było związane z wyższym ryzykiem ubóstwa subiektywnego w stosunku do sytuacji, gdy partner był na emeryturze. We wszystkich krajach oprócz Polski i Czech, taki sam efekt wiązał się z posiadaniem partnera przewlekle chorego.

Niestety badanie SHARE nie pozwala ocenić, czy ta różnica była związana z relatywnie niższymi wydatkami prywatnymi związanymi z chorobami przewlekłymi w Polsce i Czechach, czy z relatywnie wyższymi świadczeniami otrzymywanymi przez te osoby (w porównaniu do emerytów). Należy jednak pamiętać, że całkowite odsetki osób mających trudności w wiązaniu końca z końcem były w Polsce i Czechach dość wysokie. Ponadto, we wszystkich krajach osoby samotne były narażone na istotnie wyższe ryzyko ubóstwa subiektywnego.

Doświadczenie trudności w wiązaniu końca z końcem było we wszystkich krajach częstsze w gospodarstwach o niższych dochodach. W każdym analizowanym kraju, najwięcej osób doświadczających te trudności znajdowało się w pierwszym kwintylu rozkładu dochodów ekwiwalentnych, czyli wśród 20% osób zamieszkujących gospodarstwa domowe o najniższych dochodach ekwiwalentnych. Jednakże rozkłady subiektywnej oceny trudności w wiązaniu końca z końcem istotnie różniły się pomiędzy krajami i w czasie (wykres 5.6 oraz wykres 5.7).

W Polsce odsetek osób po 50. roku życia deklarujących, że jest im łatwo związać koniec z końcem wzrósł pomiędzy latami 2006-2007 (runda 2.) a rokiem 2015 (runda 6.) w każdym kwintylu dochodów. W największym stopniu dotyczyło to osób najbogatszych, tj. znajdujących się w czwartym lub piątym kwintylu. Z drugiej strony, odsetek osób najbiedniejszych (pierwszy i drugi kwintyl rozkładu dochodów), doświadczających bardzo dużych trudności w wiązaniu końca z końcem, zmniejszył się nieznacznie. Choć jest to wskaźnik subiektywny, to powyższe obserwacje sugerują, że ogólny wzrost dochodów w okresie 2006-2015 bardziej poprawił sytuację materialną wśród osób starszych o wyższych dochodach, a różnice oceny trudności w wiązaniu końca z końcem między gospodarstwami o najwyższych i najniższych dochodach się zwiększyły.

Poprawa subiektywnie postrzeganej sytuacji materialnej była dużo bardziej zauważalna w Czechach, Niemczech, Hiszpanii i Francji niż w Polsce. Tak jak w Polsce, w Czechach znacząco wzrósł odsetek osób o najwyższych dochodach i łatwo wiążących koniec z końcem, jednak w większym stopniu niż w Polsce zmalał odsetek gospodarstw o najniższych dochodach i doświadczających w tym względzie bardzo dużych trudności. Mimo tego, w Czechach także zwiększyły się różnice trudności w wiązaniu końca z końcem między gospodarstwami o najwyższych i najniższych dochodach. W krajach zachodniej Europy nie miało to miejsca.

Grecja zdecydowanie wyróżniała się na tle pozostałych krajów pod względem subiektywnej oceny ubóstwa. Wśród osób znajdujących się w dolnym kwintylu rozkładu dochodów w Grecji w 2015 roku, aż 67% doświadczało bardzo dużych trudności w wiązaniu końca z końcem, a jeśli uwzględnić też tych, którzy swoje trudności określili jako „duże”, to łącznie te dwie grupy stanowiły niemal

98% osób. W 2015 roku Grecja charakteryzowała się najwyższymi odsetkami mającymi trudności materialne w każdym kwintylu rozkładu dochodów ekwiwalentnych. Na drugim końcu spektrum znajdowała się Szwecja, gdzie w 2015 roku 39% najbiedniejszych deklarowało duże lub bardzo duże trudności wiązania końca z końcem. Grecja to także jedyny kraj, w którym ogólna sytuacja wszystkich grup kwintylowych uległa pogorszeniu w okresie 2006-2015.

Wykres 5.7. Trudności w wiązaniu końca z końcem według kwintyli dochodu ekwiwalentnego w 2. i 6. rundzie badania SHARE

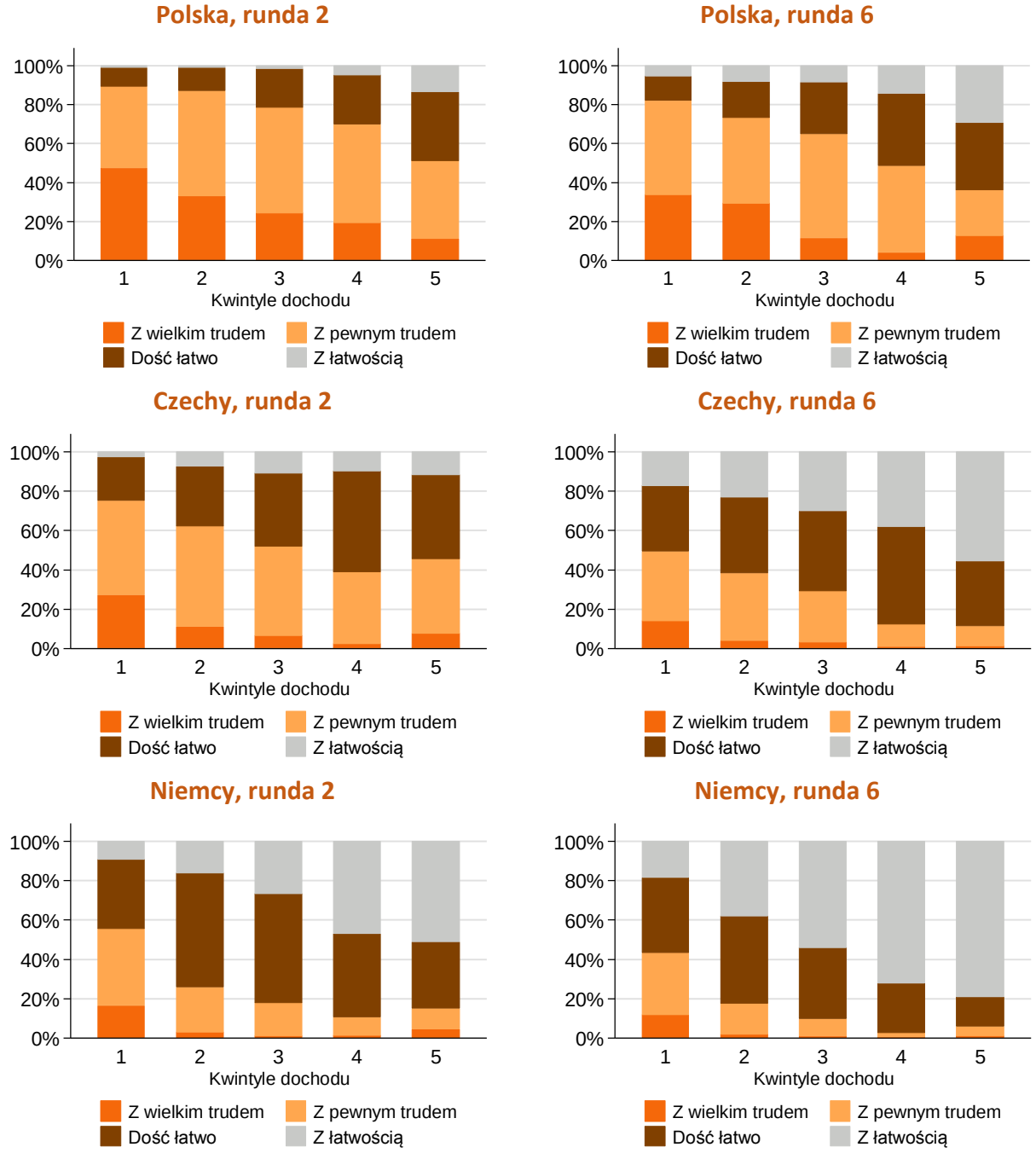

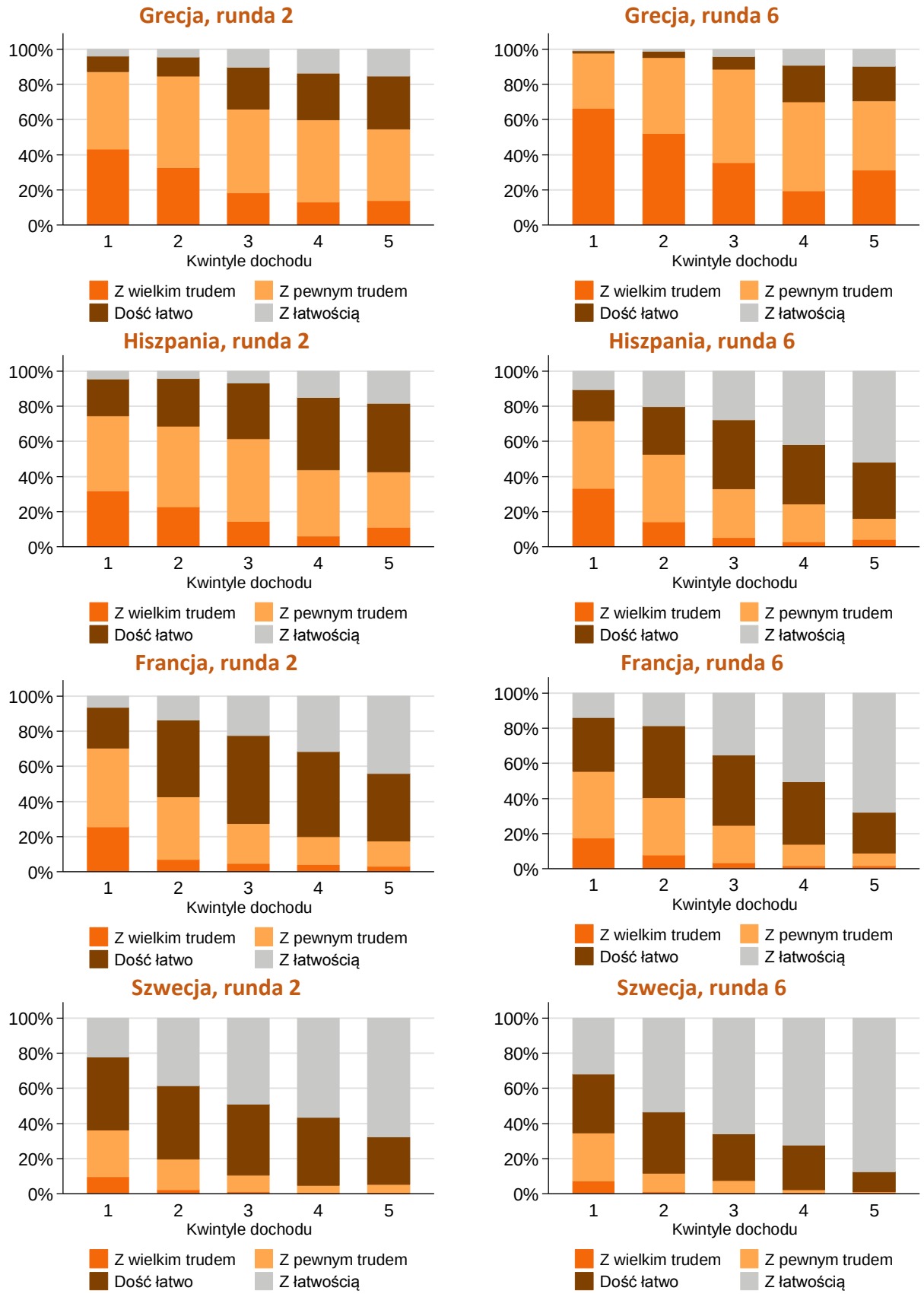

Uwaga: Dane dochodowe skorygowane o strukturę wieku.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: rundy 2. (l. 2006-2007) i 6. (2015 r.).

5.2.4. Współwystępowanie różnych typów ubóstwa

Szczególnie dotkliwym aspektem ubóstwa jest współwystępowanie jego różnych typów, wskazujące na bardzo złe warunki materialne i potencjalnie niską zdolność radzenia sobie ze zdarzeniami wymagającymi poniesienia niespodziewanych wydatków. Z punktu widzenia polityki publicznej, grupa osób dotkniętych więcej niż jednym typem ubóstwa, a zwłaszcza wszystkimi trzema rozważanymi przez nas typami, jest szczególnie ważna.

We wszystkich krajach z wyjątkiem Czech i Szwecji większość osób ubogich dochodowo była też uboga subiektywnie – zwłaszcza w Grecji i Hiszpanii, a także w Polsce (tabela 5.8). Za to współwystępowanie ubóstwa dochodowego i majątkowego było relatywnie rzadkie. Tylko w Szwecji co drugi ubogi dochodowo był też ubogi majątkowo. Był to też jedyny kraj, w którym współwystępowanie ubóstwa dochodowego i majątkowego było częstsze niż współwystępowanie ubóstwa dochodowego i subiektywnego – niemniej jednak w kategoriach odsetka populacji i tak było to zjawisko rzadsze niż w większości analizowanych krajów. W pozostałych krajach mniej niż jedna trzecia osób ubogich dochodowo była też uboga majątkowo.

Odsetek osób dotkniętych wszystkimi trzema typami ubóstwa wynosił w 2015 roku od 2,1% w Czechach do 8,1% w Hiszpanii. We wszystkich krajach około 20-25% ubogich dochodowo doświadczało też pozostałych dwóch typów ubóstwa. Wśród osób ubogich jednocześnie dochodowo i majątkowo, ponad ⅔ było także ubogich subiektywnie (wyjątek stanowiła Szwecja, w której stosunek ten wynosił około 1/2).

Tabela 5.8. Nakładanie się różnych rodzajów ubóstwa, runda 6. badania SHARE (% populacji)

	Wymiar ubóstwa			
	dochodowe	dochodowe i subiektywne	dochodowe i majątkowe	dochodowe, majątkowe i subiektywne
Polska	27,4	18,9	6,7	5,5
Czechy	14,8	6,7	3,2	2,1
Niemcy	16,1	8,1	7,5	5,0
Grecja	11,5	9,7	2,6	2,6
Hiszpania	29,5	22,0	9,4	8,1
Francja	25,5	14,4	8,5	6,3
Szwecja	14,0	6,2	7,7	4,1

Uwagi: w każdym przypadku spójnik „i" oznacza część wspólną zbiorów; ubóstwo majątkowe to jednoczesne ubóstwo aktywów finansowych i niefinansowych.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Tabela 5.9. Korelaty występowania jednoczesnego ubóstwa dochodowego, majątkowego i subiektywnego, runda 6. badania SHARE

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	0,87	7,76***	7,55***	0,27**	4,24***	3,95***	11,7***
[55; 60)	0,56	3,09**	4,79***	0,61	2,85***	2,19*	3,77*
[60; 65)	0,42*	2,22**	3,95***	0,30**	1,79**	2,27**	2,45*
[65; 70)	0,54	1,26	5,97***	0,96	1,34	3,01***	1,72
[70; 75)	0,8	1,11	4,79***	0,65	1,34	1,47	1,89**
[75; 80)	0,67	0,86	2,30*	0,40**	0,81	2,29***	1,22
Płeć: kobieta	1,41*	1,08	1,30*	1,65**	0,79*	1,05	1,36*
Liczba lat edukacji	0,85***	0,83***	0,90***	0,88***	0,90***	0,85***	0,92***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,10**	0,31***	0,56*	2,37**	0,63*	1,3	0,070***
Bezrobotny	3,57***	1,74	5,48***	7,35***	3,40***	6,26***	3,34*
Przewlekle chory	1,38	1,65	1,68	1,33	1,32	2,39**	1,52
Zajmuje się domem	2,04	-	1,08	2,09**	2,09***	3,50***	-
Inna	1,48	1,36	1,68	0,43	1,52	1,76	0,73
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,38	0,44*	0,98	2,95***	0,67	1,44	0,47
Bezrobotny	5,75***	4,16***	9,63***	18,3***	3,17***	6,63***	3,27
Przewlekle chory	2,36	3,77**	3,12**	-	1,89**	3,22**	2,96
Zajmuje się domem	1,08	-	1,76	4,27***	2,27***	4,48***	-
Inna	2,46	4,8	1,26	4,11	1,97*	1,49	-
Nie ma partnera	1,80*	1,90***	3,59***	2,56***	1,54**	4,43***	5,24***
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	3,03	0,7	0,94	0,34	0,61	0,77	0,59
Bardzo dobre	1,81	1,04	0,31**	1,33	0,70*	0,67	0,79
Słabe	1,47	1,41	1,99***	1,46	1,40**	1,32	1,51
Złe	1,98**	2,49***	2,94***	0,89	2,33***	2,27***	2,98***
Liczba obserwacji	1773	4541	3853	4585	5214	3544	3219
Pseudo-R^2	0,15	0,13	0,2	0,13	0,11	0,16	0,19

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Analiza korelatów jednoczesnego występowania ubóstwa dochodowego, majątkowego i subiektywnego potwierdza wnioski płynące z analizy każdego z typów osobno (tabela 5.9). Na jednoczesne występowanie wszystkich trzech typów ubóstwa najsilniej narażone – w stosunku do emerytów oraz osób posiadających partnera-emeryta – były osoby bezrobotne oraz osoby zamieszkujące z bezrobotnym partnerem. Wykształcenie respondenta w każdym z krajów istotnie zmniejszało ryzyko współwystępowania wielu wymiarów ubóstwa. W każdym kraju oprócz Polski, sytuacja osób młodszych była gorsza od sytuacji osób starszych, a osoby o złym stanie zdrowia statystycznie częściej były ubogie niż osoby oceniające swoje zdrowie jako dobre.

5.3. Wskaźniki deprywacji

Niedogrzewanie własnego mieszkania w celu oszczędzenia na ogrzewaniu, odkładanie wizyty u lekarza ze względu na jej koszt lub długi czas oczekiwania, niemożność pozwolenia sobie na niespodziewany wydatek bez pożyczania pieniędzy od innych i strach przed zaistnieniem takiej konieczności – wszystkie te sytuacje wiążą się z trudnościami materialnymi, choć nie są w pełni „wyłapywane" przez tradycyjne wskaźniki ubóstwa, oparte na wysokości dochodu lub majątku. Wykorzystywanie w analizie ubóstwa wskaźników deprywacji pozwala uzyskać szerszy i głębszy obraz rzeczywistej sytuacji osób doświadczających różnego rodzaju trudności materialnych (Nolan i Whelan, 1996). Dla rundy 5. badania SHARE dogłębne badanie deprywacji przeprowadzili Adena i in. (2015). W niniejszej części raportu skupimy się na czterech wskaźnikach dostępnych w danych z rundy 6. Pokażemy, jaki odsetek osób w rozpatrywanych krajach utrzymuje w mieszkaniach temperaturę poniżej komfortu, odkłada wizyty u lekarza (ze względu na koszt lub czas oczekiwania) oraz nie może sobie pozwolić na niespodziewany wydatek.

Wśród rozpatrywanych wymiarów deprywacji, we wszystkich krajach najczęściej występowała niemożność poniesienia niespodziewanego wydatku.[3] Udział w populacji w wieku 50+ osób, które w 2015 roku nie mogły sobie pozwolić na niespodziewany wydatek bez pożyczania pieniędzy od innych, był – ponownie – najwyższy w Grecji (63%, wykres 5.7) oraz w Polsce (57%). Dla tych dwóch krajów wszystkie wskaźniki deprywacji wskazały najwyższe wartości. Taki sam wniosek płynął – przypomnijmy – z analizy trudności w wiązaniu końca z końcem (część 5.2.3). Osoby po 50. roku życia w tych dwóch krajach radzą sobie gorzej niż ich rówieśnicy w innych rozpatrywanych krajach europejskich. Warto także zwrócić uwagę na Hiszpanię, która odnotowała zarówno wysoki odsetek osób ubogich dochodowo (wykres 5.3), jak i osób niemogących sobie pozwolić na niespodziewany wydatek (35%).

[3] Wysokość tych wydatków w każdym kraju określona została w odniesieniu do miesięcznej wartości progu ubóstwa dla gospodarstwa jednoosobowego.

Wykres 5.8. Odsetek osób niemogących sobie pozwolić na niespodziewany wydatek

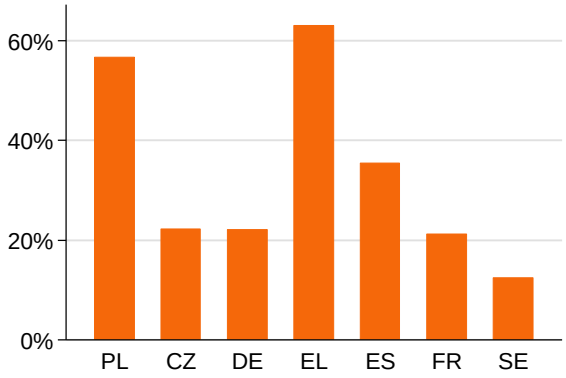

Wykres 5.9. Odsetek osób znoszących zimno w celu oszczędzenia na wydatkach na ogrzewanie

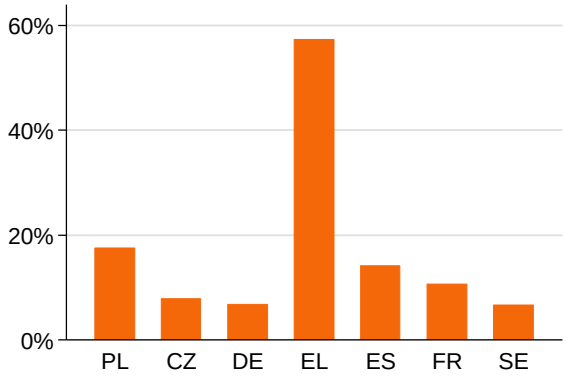

Wykres 5.10. Odsetek osób odkładających wizytę u lekarza ze względu na koszt

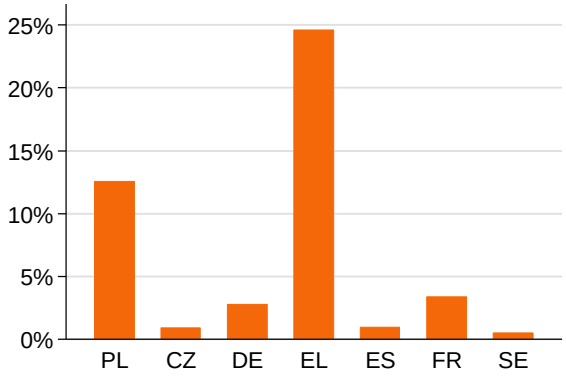

Wykres 5.11. Odsetek osób odkładających wizytę u lekarza ze względu na czas oczekiwania

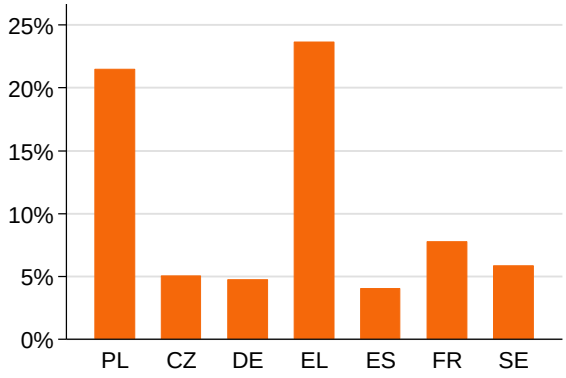

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Decyzja o znoszeniu zimna w celu oszczędzenia na wydatkach na ogrzewanie ściśle wiąże się z ubóstwem energetycznym. Ubóstwo energetyczne rozumiane jest jako doświadczanie trudności w zaspokojeniu potrzeb energetycznych w miejscu zamieszkania za rozsądną cenę (Miazga i Owczarek, 2015). W badaniu SHARE można je przybliżyć właśnie odsetkiem osób niedogrzewających swoich mieszkań. Odsetek osób znoszących zimno w celu oszczędzenia na wydatkach był niższy niż odsetek osób niemogących ponieść niespodziewanego wydatku, ale był to drugi najczęściej występujący wymiar deprywacji. W 2015 roku odsetek osób niemogących ponieść niespodziewanego wydatku był zdecydowanie najwyższy w Grecji (57% osób po 50. roku życia, wykres 5.9). W Polsce wynosił on 18%, w Hiszpanii 14%, we Francji 11% i poniżej 10% w pozostałych omawianych krajach.

W każdym z krajów mniej osób z pokolenia 50+ odkładało wizytę u lekarza ze względu na koszt niż oszczędzało na ogrzewaniu, niemniej jednak w niektórych krajach osób tych było dość dużo. W Grecji niemal co czwarta osoba nie poszła w 2015 roku do lekarza ze względu na koszt wizyty, w Polsce – co ósma (wykres 5.10). W pozostałych krajach problem dotyczył mniej niż co

dwudziestej osoby. Odsetek osób odkładających wizyty u lekarza ze względu na czas oczekiwania również był najwyższy w Polsce (21%) i w Grecji (24%; wykres 5.11). W pozostałych krajach takie decyzje deklarowało wyraźnie mniej osób – we Francji problem dotyczył niecałych 8% osób, w Szwecji 6%, w Czechach 5% i jeszcze mniej w Niemczech i Hiszpanii. We wszystkich analizowanych krajach czas oczekiwania był jednak częstszą przyczyną odłożenia wizyty u lekarza niż koszt wizyty. Co więcej, odkładanie wizyt u lekarza ze względu na czas oczekiwania w żadnym kraju nie było skorelowane z ubóstwem dochodowym, podczas gdy odkładanie wizyt u lekarza ze względu na koszt było istotnie skorelowane z ubóstwem dochodowym we wszystkich krajach z wyjątkiem Szwecji i Hiszpanii (tabela 5.10).

Wszystkie trzy wymiary deprywacji związane z ponoszeniem wydatków, zwłaszcza niemożność poniesienia niespodziewanego wydatku, w każdym z krajów silnie korelowały z ubóstwem dochodowym (tabela 5.10). W Hiszpanii, Szwecji i Grecji osoby ubogie dochodowo doświadczały ponad trzykrotnie wyższego ryzyka znalezienia się w sytuacji niemożności pozwolenia sobie na niespodziewany wydatek niż osoby nieubogie. Powszechnym korelatem ubóstwa dochodowego była także konieczność oszczędzania na wydatkach na ogrzewanie – jedynie w Szwecji zjawisko to nie zależało od ubóstwa dochodowego.

Tabela 5.10. Korelacje pomiędzy ubóstwem dochodowym a wskaźnikami deprywacji

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
niedogrzewanie mieszkania	2,14***	1,45**	3,22***	2,17***	2,35***	2,28***	1,1
wizyta u lekarza – koszt	1,82***	2,27***	1,83**	1,41***	1,19	2,42***	1,38
wizyta u lekarza – czas oczekiwania	0,99	1,18	1,43	1,21	1,3	1,23	0,65*
niespodziewany wydatek	2,43***	1,78***	3,92***	3,05***	3,23***	2,51***	3,13***

Uwagi: w tabeli ujęto oszacowania ilorazów szans przy zmiennej binarnej „ubogi dochodowo" (1 = respondent ubogi dochodowo) w regresjach logistycznych ze stałą. Pozostałe zmienne kontrolne: grupy wieku, płeć, liczba lat edukacji, sytuacja zawodowa respondenta, sytuacja zawodowa partnera oraz samoocena stanu zdrowia.[4]
**** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Badanie SHARE pokazuje, że wśród osób w wieku 50 i więcej lat najbardziej zagrożone ubóstwem i deprywacją materialną były mieszkające samotnie osoby bez pracy, samotni emeryci oraz gospodarstwa domowe zaklasyfikowane jako „inne". Z drugiej strony, niższe niż przeciętnie stopy ubóstwa i deprywacji dotykały dwu- i jednoosobowych gospodarstw pracowniczych, dwuosobowych gospodarstw domowych z jedną osobą pracującą oraz gospodarstw domowych złożonych z dwojga emerytów lub z emeryta i innej osoby. Ilustruje to Wykres 5.12, który przedstawia współzależności pomiędzy aktywnością zawodową osób po 50. roku życia a relatywnym odchyleniem od średnich stóp ubóstwa i średnich wskaźników deprywacji. Tabela

[4] Pełne oszacowania regresji dostępne w Analitycznym Raporcie Uzupełniającym.

5.11 w załączniku potwierdza te wnioski – nawet po uwzględnieniu wpływu innych czynników (edukacja, wiek, itp.). W porównaniu z dwuosobowym gospodarstwem emeryckim, dwuosobowe gospodarstwa osób pracujących doświadczały mniejszego ryzyka popadnięcia w ubóstwo dochodowe lub majątkowe (w obu ujęciach), choć w przypadku ubóstwa subiektywnego nie miało to miejsca. Co ciekawe, w Polsce i Grecji gospodarstwa z dwiema osobami pracującymi pod względem ryzyka ubóstwa dochodowego nie różniły się istotnie od gospodarstw z dwiema osobami na emeryturze.

Od tych generalnych prawidłowości można było jednak zaobserwować kilka wyjątków. W Czechach stopa ubóstwa dochodowego wśród jednoosobowych gospodarstw pracowniczych była wyższa niż średnio w kraju, ale stopa ubóstwa dochodowego połączonego z innym typem ubóstwa (majątkowym, subiektywnym lub oboma jednocześnie) była w tej grupie niższa niż przeciętnie. Ta sama sytuacja miała miejsce w Niemczech w grupie dwuosobowych gospodarstw domowych z jedną osobą pracującą. Innymi słowy, jednoosobowe gospodarstwa pracujące miały często dość niskie dochody, ale nie doświadczały innych wymiarów ubóstwa i deprywacji. Z kolei w Grecji, kraju o generalnie najgorszych – na tle pozostałych analizowanych krajów – warunkach materialnych doświadczanych przez osoby 50+, sytuacja ta dotyczyła gospodarstw domowych z dwojgiem osób pracujących, a w przypadku gospodarstw domowych z jedną osobą pracującą nie tylko stopa ubóstwa dochodowego, ale także stopa ubóstwa dochodowego i subiektywnego łącznie była w tej grupie wyższa niż przeciętnie (analogiczna sytuacja miała miejsce we Francji). W Grecji także, w przypadku tych dwóch wskaźników ubóstwa, lepiej niż przeciętnie radzili sobie samotnie zamieszkujący emeryci – ten wniosek wypływał już z omówionej w części 5.1.

W Polsce obraz dotyczący stóp ubóstwa nie powielał w pełni ogólnie obserwowanych prawidłowości. Tak jak w Grecji, gospodarstwa pracownicze (z jedną lub dwiema osobami pracującymi) były częściej niż przeciętnie narażone na występowanie ubóstwa dochodowego oraz (w przypadku jednej osoby pracującej) dochodowego i subiektywnego łącznie. Osoby z gospodarstw z jedną osobą pracującą (jedno- lub dwuosobowych) również częściej niż przeciętnie odkładały wizytę u lekarza ze względu na czas oczekiwania i rzadziej mogły sobie pozwolić na niespodziewany wydatek. W dwuosobowych gospodarstwach domowych z jedną osobą pracującą częstsze było również niedogrzewanie mieszkania.

Wykres 5.12. Relatywne odchylenia średnich stóp ubóstwa oraz średnich wskaźników deprywacji według typów gospodarstw w wybranych krajach europejskich (w % średniej krajowej danego wskaźnika)

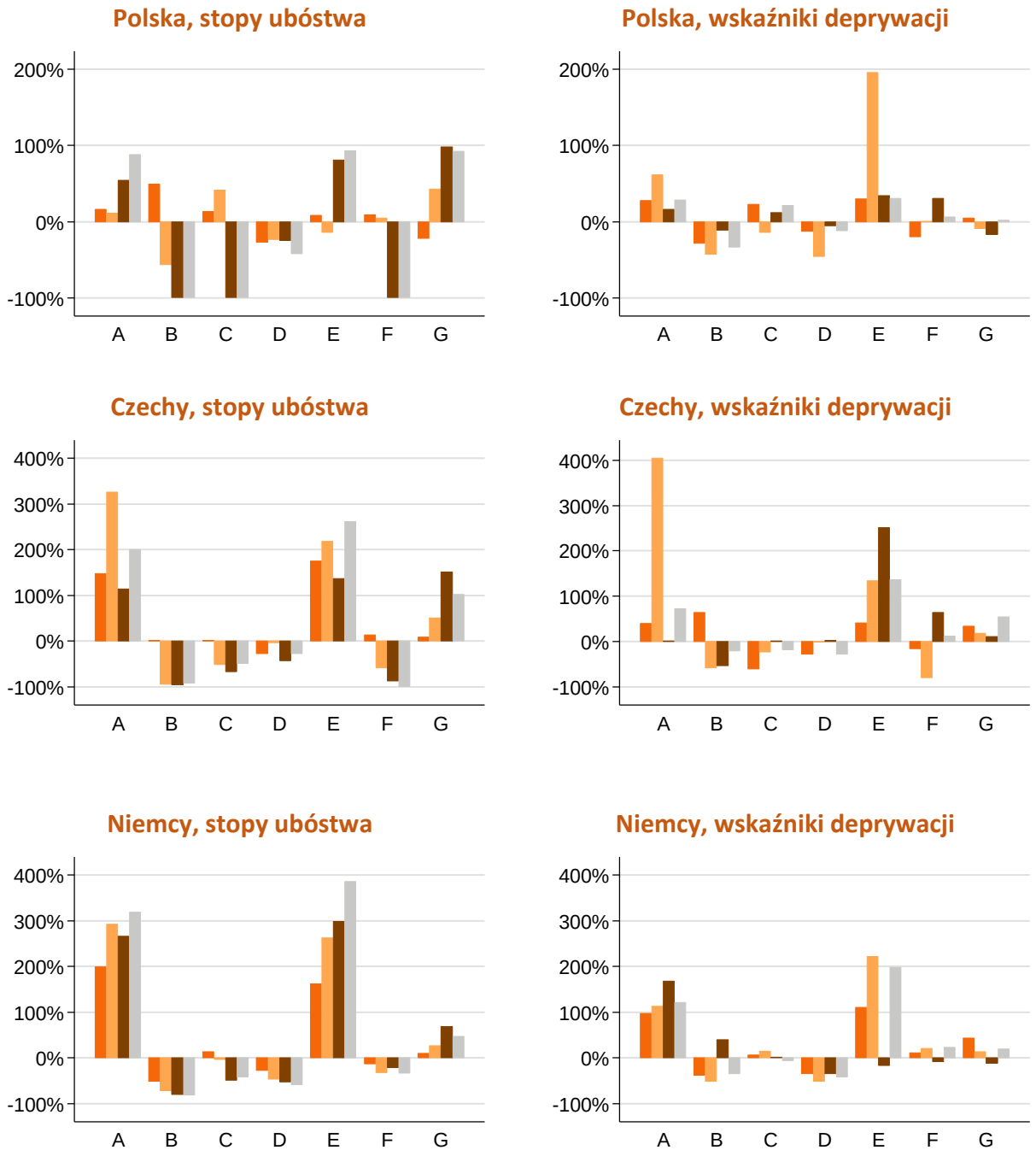

Grecja, stopy ubóstwa

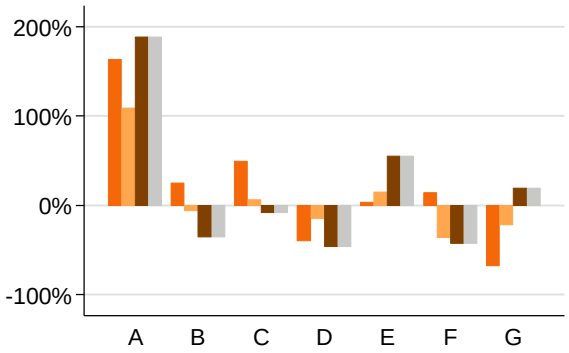

Grecja, wskaźniki deprywacji

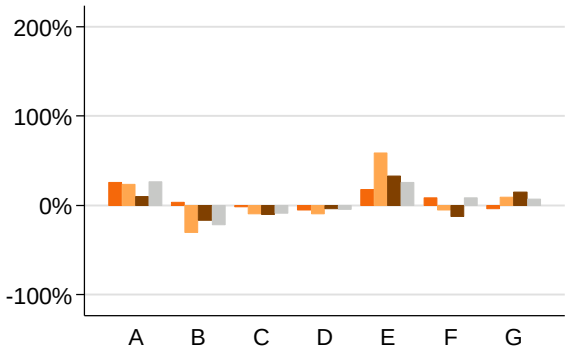

Hiszpania, stopy ubóstwa

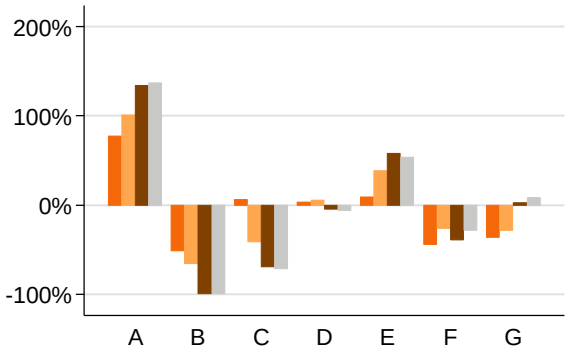

Hiszpania, wskaźniki deprywacji

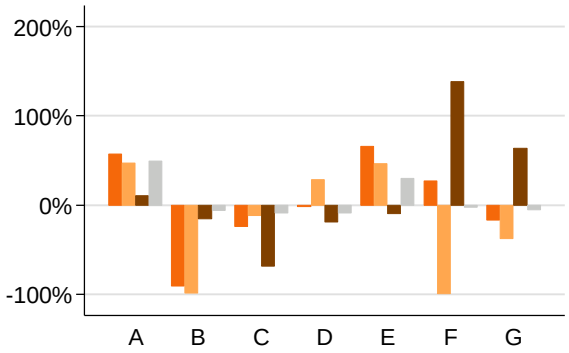

Francja, stopy ubóstwa

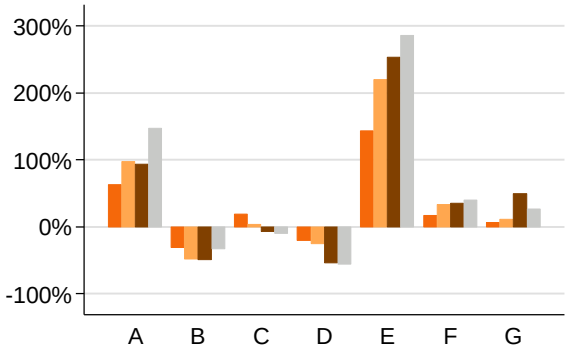

Francja, wskaźniki deprywacji

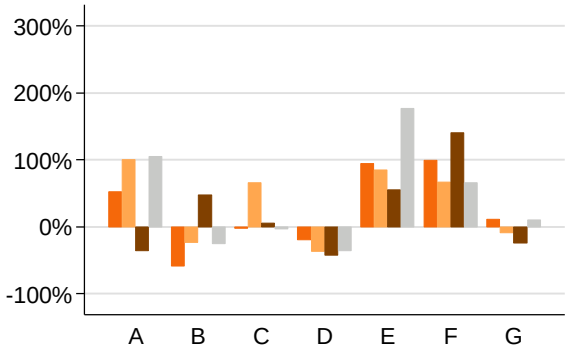

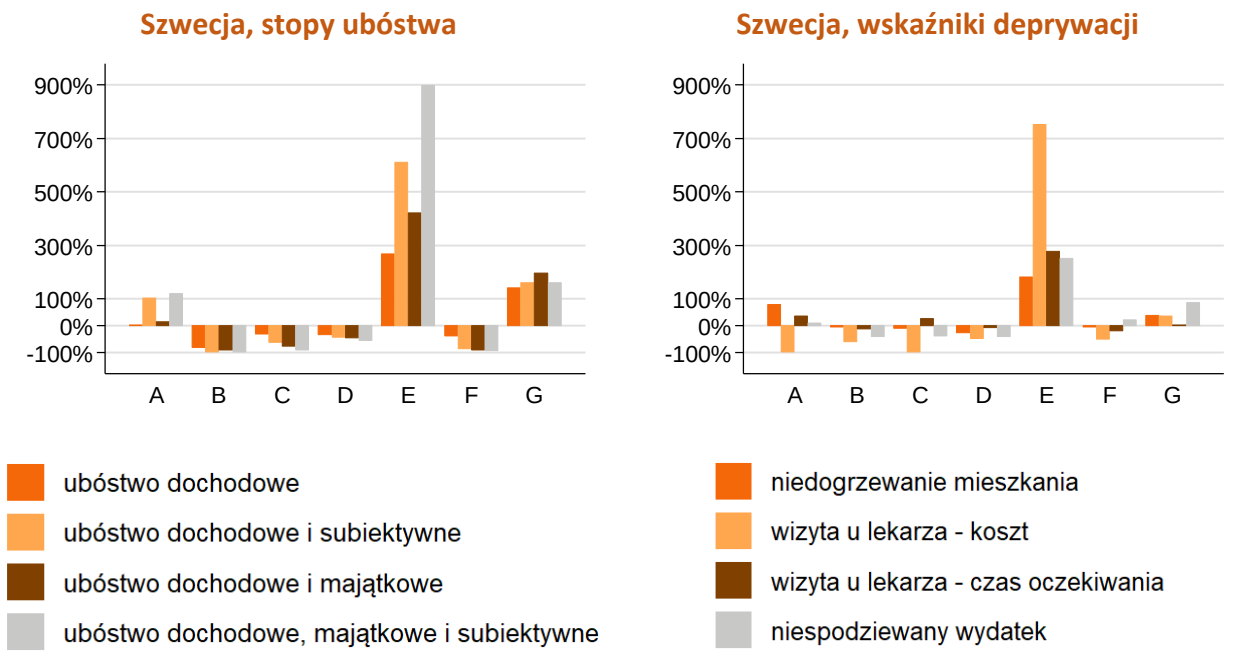

Uwagi: Na wykresach przedstawiono procentową różnicę pomiędzy średnią dla danego wskaźnika w danym typie gospodarstwa domowego a średnią ogółem (dla każdego kraju osobno) dla tego wskaźnika.
Litery A-G oznaczają typy gospodarstw domowych:
A - 1 os. lub 2 os.: inne
B - 2 os.: dwoje zatrudnionych
C - 2 os.: jeden zatrudniony
D - 2 os.: dwoje emerytów lub emeryt i inny (nie: zatrudniony)
E - 1 os.: bez pracy
F - 1 os.: zatrudniony
G - 1 os.: emeryt
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Podsumowanie

Sytuacja materialna osób starszych w poszczególnych krajach europejskich była zauważalnie zróżnicowana. Przedstawione w niniejszym raporcie wyniki wskazują, że najlepsza była ona w krajach najzamożniejszych (Szwecja, Niemcy, Francja), za którymi plasowały się Hiszpania i Czechy, a w najgorszej sytuacji materialnej były osoby starsze w Polsce i Grecji. Dwa kraje wyłamują się od ogólnej zależności poziomu życia osób starszych i wysokości PKB per capita danego kraju – Czechy in plus oraz Grecja in minus. W Czechach stopy ubóstwa zarówno dochodowego, jak i majątkowego były niskie. Miary te mają charakter relatywny, co wskazuje na dość niskie zróżnicowanie sytuacji materialnej zarówno wśród osób starszych, jak i na tle populacji ogółem (stosowany przez nas próg ubóstwa dochodowego zdefiniowany jest dla populacji ogółem). Wskaźniki deprywacji również wskazują na dość dobrą sytuację osób starszych w Czechach. Jedynie z punktu widzenia subiektywnego poczucia statusu materialnego, czyli trudności wiązania końca z końcem, Czechy wypadały nie najlepiej. Z drugiej strony, niskie stopy ubóstwa wśród osób starszych w Grecji są złudne. Należy uznać, że są one efektem małych różnic

w warunkach materialnych osób starszych i osób w wieku do 50 lat w następstwie głębokiego kryzysu gospodarczego w tym kraju. Zarówno miary subiektywne, jak i miary deprywacji wskazują na złą sytuację osób starszych w Grecji.

Wyniki badania SHARE wskazują, że sytuacja materialna osób starszych w Polsce jest nie najlepsza. Stopa ubóstwa dochodowego wśród osób w wieku 50+ jest dość wysoka, choć spadła między okresem 2006-2007 a rokiem 2015. Odsetek osób starszych, które ani razu nie doświadczyły ubóstwa tylko nieznacznie przekraczał 50%, a wskaźniki deprywacji były dość wysokie – jedynie Grecja charakteryzowała się wyższymi. Od pozostałych krajów Polskę odróżniały jednak też wzorce powiązań między aktywnością zawodową a sytuacją materialną osób starszych. O ile w większości krajów gospodarstwa pracujące, zwłaszcza z dwiema osobami pracującymi, były generalnie w lepszej sytuacji materialnej niż gospodarstwa emeryckie, to w Polsce gospodarstwa pracownicze (z jedną lub dwiema osobami pracującymi) były częściej niż przeciętnie narażone na występowanie ubóstwa dochodowego, a gospodarstwa z dwiema osobami na emeryturze – rzadziej. Gospodarstwa z tylko jedną osobą pracującą częściej niż przeciętnie doświadczały też deprywacji materialnej. Równocześnie, gospodarstwa pracujące rzadziej doświadczały ubóstwa subiektywnego niż gospodarstwa emeryckie, oraz miały nieco niższe wskaźniki deprywacji, co może wskazywać na różnice potrzeb między gospodarstwami pracującymi i emeryckimi. Niemniej jednak różnice dochodów gospodarstw emeryckich oraz dochodów gospodarstw pracujących w wieku 50+ były w Polsce mniejsze niż w innych krajach. W najgorszej sytuacji materialnej znajdowały się osoby pozbawione stałego źródła dochodu – bezrobotne lub utrzymujące się z innych źródeł.

W krajach objętych badaniem SHARE powszechnym korelatem złej sytuacji materialnej były też niski poziom edukacji oraz zły stan zdrowia. Jest to zgodne z wnioskami Benfielda (2008), mówiącymi, że różne wymiary ubóstwa lub deprywacji charakteryzują się podobnymi korelatami. Niski poziom wykształcenia wiąże się z niskimi dochodami w cyklu życia, których efektem są trudności materialne w wieku starszym. W przypadku złego stanu zdrowia warto jednak zwrócić uwagę, że wiąże się on nie tylko z poczuciem subiektywnego ubóstwa i deprywacją (niemożnością poniesienia różnych wydatków), lecz także z niskimi dochodami. Na podstawie danych SHARE nie można rozstrzygnąć o kierunkach przyczynowości między trudnymi warunkami materialnymi a stanem zdrowia – możliwe, że zły stan zdrowia utrudniał osiągnięcie wyższych dochodów, które przełożyłyby się na wyższe świadczenia, zwłaszcza emerytalne, ale możliwe też, że trudne warunki materialne w cyklu życia prowadzą do problemów zdrowotnych w wieku 50 i więcej lat. Niemniej jednak uzyskane przez nas wyniki wskazują, że osoby starsze w złym stanie zdrowia powinny być priorytetowym adresatem działań polityki społecznej.

Bibliografia

Adena, M., Myck, M. (2014). Poverty and transitions in health in later life. *Social Science & Medicine* 116: 202-210.

Adena, M., Myck, M., Oczkowska, M. (2015). Material deprivation items in SHARE Wave 5 data: a contribution to a better understanding of differences in material conditions in later life. W: Börsch-Supan, A.,Kneip, T., Litwin, H., Myck, M., Weber, G. (red). Ageing in Europe - Supporting Policies for an Inclusive Society. De Gruyter.

Ayllón, S., Fusco, A. (2017). Are income poverty and perceptions of financial difficulties dynamically interrelated? *Journal of Economic Psychology* 61: 103-114.

Benfield, W. (2008). Determinants of poverty and subjective well-being. *Social and Economic Studies* 57(3&4): 1-51.

Börsch-Supan, A. (2017a). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 2. Wersja publikacji: 6.0.0. SHARE-ERIC. Zbiór danych. DOI: 10.6103/SHARE.w2.600.

Börsch-Supan, A. (2017b). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 3 – SHARELIFE. Wersja publikacji: 6.0.0. SHARE-ERIC. Zbiór danych. DOI: 10.6103/SHARE.w3.600.

Börsch-Supan, A. (2017c). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 4. Wersja publikacji: 6.0.0. SHARE-ERIC. Zbiór danych. DOI: 10.6103/SHARE.w4.600.

Börsch-Supan, A. (2017d). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 6. Wersja publikacji: 6.0.0. SHARE-ERIC. Zbiór danych. DOI: 10.6103/SHARE.w6.600.

Börsch-Supan, A., Brandt, M., Hunkler, C., Kneip, T., Korbmacher, J., Malter, F., Schaan, B., Stuck, S., Zuber, S. (2013). Data Resource Profile: The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). International Journal of Epidemiology.

Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Kapteyn, A., Mackenbach, J., Siegrist, J., Weber, G. (red.) (2008). First results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2004-2007). Starting the longitudinal dimension. Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).

Christelis, D., Jappelli, T., Padula, M. (2008). Real and Financial Assets in SHARE Wave 2. W: Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Kapteyn, A., Mackenbach, J., Siegrist, J., Weber, G. (red.) First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2004-2007). Starting the Longitudinal Dimension. MEA.

Cook, F., Settersten, R. (1995). Expenditure patterns by age and income among mature adults: Does age matter? *The Gerontologist* 35: 10-23.

Deaton, A. (2010). Price indexes, inequality, and the measurement of world poverty. *American Economic Review* 100(1): 5-34.

Huisman, M., Kunst, A., Mackenbach, J. (2003). Socioeconomic inequalities in morbidity among the elderly: a European overview. *Social Science & Medicine* 57(5): 861-873.

Litwin, H., Sapir, E. (2009). Perceived Income Adequacy Among Older Adults in 12 Countries: Findings From the Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe. *The Gerontologist* 49(3): 397-406.

Malter, F., Börsch-Supan, A. (red.) (2013). SHARE Wave 4: Innovations & Methodology. MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.

Miazga, A., Owczarek, D. (2015). Dom zimny, dom ciemny – czyli ubóstwo energetyczne w Polsce. IBS Working Paper 16/2015, Instytut Badań Strukturalnych.

Myck, M., Oczkowska, M. (red.) (2017). Pokolenie 50+ w Polsce na tle Europy: aktywność, zdrowie i jakość życia. Wyniki na podstawie badania SHARE. CenEA. www.share50plus.pl.

Nolan, B., Whelan, C. (1996). Measuring poverty using income and deprivation indicators: alternative approaches. *Journal of European Social Policy* 6(3): 225-240.

Salverda, W., Nolan, B., Checchi, D., Marx, I., McKnight, A., Tóth, I., van de Werfhorst, H. (2014). Changing Inequalities in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives. Oxford University Press.

Schröder, M. (red.) (2011). Retrospective data collection in the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. SHARELIFE methodology. Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).

Stoller, M., Stoller, E. (2003). Perceived income adequacy among elderly retirees. *Journal of Applied Gerontology* 22: 230-251.

Załącznik 5.1. Dochody w badaniu SHARE

Pytanie o dochód jest w badaniu SHARE zadawane tylko jednej osobie w gospodarstwie domowym (przedstawicielowi gospodarstwa) i brzmi następująco: „Ile wynosił łączny dochód po odliczeniu podatków i składek uzyskany przez Pana/Pani całe gospodarstwo domowe w przeciętnym miesiącu w zeszłym roku?”. Niestety część respondentów odmawia udzielenia odpowiedzi na to pytanie. Tym osobom autorzy badania SHARE zaimputowali pięć potencjalnych wartości dochodu (zmienna *thinc2*). Drugą możliwą do wykorzystania zmienną dochodową jest zmienna powstała jako suma odpowiedzi na pytania o dochód z różnych źródeł (*thinc*). Również i tutaj występowały braki odpowiedzi, więc również i tutaj autorzy badania przygotowali pięć możliwych odpowiedzi dla każdego respondenta (dla tych, którzy nie mieli braków odpowiedzi, była to pięć razy ta sama wartość). Niestety zaobserwowano trudno wytłumaczalną, dużą rozbieżność pomiędzy zmiennymi *thinc i thinc2*. Drugą niepokojącą obserwacją po wstępnym przyjrzeniu się danym, szczególnie dla Polski, był niewspółmiernie wysoki odsetek osób o bardzo wysokich dochodach. Pogłębiona analiza pozwoliła stwierdzić, że część respondentów, odpowiadając na pytanie o dochód, zamiast dochodów miesięcznych podała roczne.

W celu zniwelowania wpływu wykrytych błędów w danych na wyniki analizy przeprowadzono następujące przekształcenia zmiennej dochodowej, za punkt wyjścia przyjmując zmienną *thinc2 w* tych przypadkach, w których nie występowały braki odpowiedzi:

1. Obliczono błąd względny pomiędzy zmiennymi *thinc* i *thinc2* i do wyjściowej zmiennej dołączono tylko te obserwacje, w których maksimum tego błędu (względem zmiennej *thinc* lub zmiennej *thinc2*) nie przewyższało 25%. Wzięto tę obserwację z pięciu możliwych, dla której błąd był najmniejszy.
2. W celu eliminacji obserwacji odstających obcięto tę zmienną w 1. i 99. percentylu, osobno dla każdego kraju i każdej rundzie.
3. Przeprowadzono ekwiwalizację dochodu, stosując skalę ekwiwalentności OECD (1, 0,5, 0,3).
4. Dla tych obserwacji, dla których było to możliwe, obliczono stosunek wartości tej zmiennej:
    a. w rundzie 6 do w rundzie 4;
    b. w rundzie 4 do w rundzie 2;
    c. w przypadku Grecji, która nie brała udziału w rundzie 4. badania: w rundzie 6 do w rundzie 2.
5. W przypadku, gdy logarytm naturalny stosunku obliczonego w pkt. 4 wyniósł więcej niż 2 lub mniej niż -2, oraz mniej niż 2,4 lub więcej niż -2,4 (odpowiednio), zmienną z punktu 3. podzielono przez proporcję obliczoną w punkcie 4. Logarytm naturalny w przedziale [2; 2,4] (oraz [-2,4; -2]) odpowiada od około siedmio- do jedenastokrotności proporcji, pozwalając założyć, że są to właśnie dochody osób, które mylnie podały dochód roczny zamiast miesięcznego.

6. W przypadku, gdy logarytm naturalny stosunku obliczonego w pkt. 4 wyniósł więcej niż 2,4 lub mniej niż -2,4, również stwierdzono, że jest to błąd dotyczący osób mylących dochody roczne z miesięcznymi, jednak nie chcąc całkowicie niwelować różnic w kształcie rozkładów pomiędzy rundami, zastosowano inną korektę: dochody roczne, mylnie zaraportowane jako miesięczne, podzielono przez 12.
7. W przypadku Grecji schemat postępowania był taki sam, jak w punktach 5. i 6., jednak z racji większego odstępu czasu pomiędzy latami 2006/07 a 2015 oraz kryzysu gospodarczego, który wyjątkowo silnie dotknął ten kraj, za dolną granicę stosunku dochodów, powyżej której uznano je za błędne, przyjęto około 10 (stosunek = 2,3 lub -2,3). Powyżej 2,4 lub poniżej -2,4 zastosowano dzielenie przez 12, tak jak w pozostałych krajach.

Następnie, na potrzeby porównań statystyk opisowych pomiędzy krajami i rundami badania, dokonano korekty różnic w rozkładach wieku. W tym celu oszacowano regresję liniową dochodu względem wieku, wieku podniesionego do drugiej i trzeciej potęgi, kraju oraz rundy badania. W kolejnym kroku obliczono wartości teoretyczne z regresji przy założeniu średniego wieku w całej próbie badania SHARE (analizowanych krajów), a następnie dodano do nich reszty z wyjściowej regresji.

Załącznik 5.2. Jednoczesne występowanie ubóstwa dochodowego, majątkowego i subiektywnego w rundzie 2.

Tabela 5.11. Korelaty występowania jednoczesnego ubóstwa dochodowego, majątkowego i subiektywnego w rundzie 2. badania SHARE

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	1,82	2,04	4,31**	0,66	1,25	2,46*	4,46
[55; 60)	2,08*	3,03	2,64	0,83	1,25	1,5	2,75
[60; 65)	0,95	3,70*	1,21	1,38	1,28	0,98	0,99
[65; 70)	0,96	1,32	1,39	0,82	0,92	1,97*	0,65
[70; 75)	1,31	2,23	1,35	1,21	1,08	1,04	1,19
[75; 80)	0,41**	1,36	1,28	0,93	1,13	0,66	1,08
Płeć: kobieta	0,96	2,26*	0,88	1,48**	1,04	1,03	1,36
Liczba lat edukacji	0,77***	0,88**	0,87***	0,89***	0,91***	0,81***	0,99
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,88	0,38	0,49	0,69	0,61	0,66	0,39
Bezrobotny	2,76**	4,24	3,63***	1,95	1,02	4,69***	2,2
Przewlekle chory	1,43	-	2,04	1,28	1,7	2,85*	0,82
Zajmuje się domem	1,27	-	0,91	0,86	1,36	1,95**	-

Inna	2,46***	6,66	0,84	1,88	0,38	2,69*	-
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,51	1,67	0,34**	0,78	0,37**	0,57	0,8
Bezrobotny	1,3	39,1***	4,42***	1,63	1,17	2,86	-
Przewlekle chory	1,23	-	2,27	2,63*	2,05*	4,09***	2,67
Zajmuje się domem	1,99	-	2,16*	1,5	1,42	2,77***	-
Inna	1,18	106***	3,43	0,62	-	-	12,4*
Nie ma partnera	2,07***	8,45***	3,01***	1,24	2,01***	1,64*	2,78*
Samoocena stanu zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	-	-	1,16	0,65	0,45	0,69	-
Bardzo dobre	0,65	0,74	0,82	1,04	1,31	0,39*	0,8
Słabe	0,73	0,96	1,3	1,2	1,25	1,08	1,96
Złe	0,62*	1,02	1,91*	1,53	1,51	2,00**	1,15
Liczba obserwacji	2366	2464	2514	3180	2124	2770	2171
Pseudo-R^2	0,11	0,17	0,18	0,075	0,077	0,19	0,091

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 2. (l. 2006-2007).

Załącznik 5.3. Sytuacja zawodowa gospodarstwa domowego a ryzyko ubóstwa

Jednoczesne uwzględnienie sytuacji zawodowej członków gospodarstwa domowego pokazuje, że – w porównaniu z dwuosobowym gospodarstwem emeryckim – dwuosobowe gospodarstwa osób pracujących miały mniejsze ryzyko wpadnięcia w ubóstwo dochodowe lub majątkowe (w obu ujęciach), choć w przypadku ubóstwa subiektywnego nie miało to miejsca. Co ciekawe, w Polsce i Grecji gospodarstwa z dwiema osobami pracującymi pod względem ryzyka ubóstwa dochodowego nie różniły się istotnie od gospodarstw z dwiema osobami na emeryturze (Tabela 5.12). Jest to kolejna obserwacja wskazująca, że w tych krajach sytuacja materialna pracujących osób starszych i emerytów różniła się nieznacznie, mniej niż w innych analizowanych krajach. Z drugiej strony, jednoosobowe gospodarstwa pracujące miały istotnie niższe ryzyko ubóstwa dochodowego niż gospodarstwa z dwójką emerytów tylko w trzech krajach (Polska, Niemcy, Hiszpania), za to w większości krajów miały wyższe ryzyko ubóstwa majątkowego. Najbardziej zagrożone ubóstwem w wielu wymiarach były jednoosobowe gospodarstwa emeryckie, oraz jednoosobowe gospodarstwa niepracujące (ale bez emerytury) – w większości krajów miały one istotnie wyższe ryzyko każdego wymiaru ubóstwa, w tym subiektywnego.

Tabela 5.12. Sytuacja zawodowa gospodarstwa domowego a ryzyko ubóstwa

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
ubóstwo dochodowe:							
1 os.: emeryt	1,54**	2,54***	1,68***	0,84	0,61***	1,25*	3,70***
1 os.: zatrudniony	0,39*	0,93	0,61*	0,67	0,34***	1,29	0,76
1 os.: bez pracy	0,79	1,39	2,69***	1,17	1,06	3,95***	6,84***
2 os.: jeden zatrudniony	1,12	0,83	0,84	1,05	0,49***	1,06	0,91
2 os.: dwoje zatrudnionych	0,61	0,29***	0,31***	1,09	0,13***	0,57**	0,26**
1 os. lub 2 os.: inne	1,27	1,97**	3,17***	2,14***	1,47***	1,65**	1,51
ubóstwo majątkowe (aktywa niefinansowe):							
1 os.: emeryt	1,32*	2,15***	3,03***	1,85***	1,87***	3,67***	2,97***
1 os.: zatrudniony	1,22	1,85***	4,01***	2,79***	1,71***	6,21***	3,29***
1 os.: bez pracy	5,42***	3,72***	9,20***	2,44***	2,13***	8,22***	7,23***
2 os.: jeden zatrudniony	0,47**	0,59**	1,03	0,91	0,71**	1,26	0,8
2 os.: dwoje zatrudnionych	0,37***	0,47***	0,83	0,95	0,44***	0,78	0,54**
1 os. lub 2 os.: inne	1,3	2,47***	1,84***	1,40**	1,55***	2,66***	1,01
ubóstwo majątkowe (aktywa finansowe brutto):							
1 os.: emeryt	1,76***	1,85***	2,37***	1,29**	1,17	1,89***	3,49***
1 os.: zatrudniony	0,83	0,81	1,64**	1,21	1,23	1,80***	1,44
1 os.: bez pracy	4,74***	2,62**	7,12***	2,25***	2,10***	3,66***	3,85***
2 os.: jeden zatrudniony	0,7	0,54***	0,83	1,24	1,05	1,14	1
2 os.: dwoje zatrudnionych	0,37**	0,38***	0,61**	0,92	0,58***	0,85	0,66*
1 os. lub 2 os.: inne	1,36	1,57*	3,38***	1,16	1,85***	1,54*	2,00**
ubóstwo subiektywne (wiązanie końca z końcem):							
1 os.: emeryt	1,48**	2,14***	2,81***	1,03	1,03	1,67***	4,24***
1 os.: zatrudniony	1,29	0,91	1,41	0,83	0,74	2,35***	1,65
1 os.: bez pracy	3,99***	5,25***	8,40***	1,50**	2,02***	4,93***	10,8***
2 os.: jeden zatrudniony	0,89	0,8	1,06	0,76	0,59***	1,16	1,14
2 os.: dwoje zatrudnionych	0,67	0,48***	0,75	0,84	0,30***	1,01	0,47
1 os. lub 2 os.: inne	2,36***	2,52***	3,52***	4,40***	1,31**	2,43***	2,75**

Uwagi: w tabeli ujęto oszacowania ilorazów szans przy zmiennej „sytuacja zawodowa gospodarstwa domowego" w regresjach logistycznych ze stałą. Kategoria odniesienia - 2 os.: dwoje emerytów lub emeryt i inny. Pozostałe zmienne kontrolne: grupy wieku, płeć, liczba lat edukacji oraz samoocena stanu zdrowia.[5]
**** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

[5] Pełne oszacowania regresji dostępne na życzenie u autorów raportu.

Załącznik 5.4. Wskaźniki deprywacji – wyniki regresji

Tabela 5.13. Korelaty „ubóstwa energetycznego” (niedogrzewania mieszkania)

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	1,52	4,79***	0,8	2,58***	2,75***	3,49***	9,23***
[55; 60)	1,57	2,70***	0,82	1,75***	3,18***	2,53***	3,68***
[60; 65)	1,26	2,15***	1,05	1,28*	2,43***	2,25***	3,08***
[65; 70)	1,2	1,66**	1,23	1,19	1,67**	2,23***	2,21***
[70; 75)	1,11	1,47	1,5	1,38**	1,56**	1,98***	2,24***
[75; 80)	1,28	1,68**	1,22	1,12	1,41*	1,43	2,00**
Płeć: kobieta	0,98	0,86*	1,23**	1,02	0,92	1,09	0,94
Liczba lat edukacji	0,97	0,91***	0,98	0,95***	0,95***	0,97	1,07***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,89	0,70*	1,55	1,12	0,83	0,88	0,45**
Bezrobotny	2,94***	2,12**	1,43	2,88***	2,39***	1,19	1,08
Przewlekle chory	0,89	0,9	3,38***	0,97	0,82	1,12	0,25*
Zajmuje się domem	0,97	2,21	0,98	1,33***	1,19	1,13	4,21
Inna	1,79**	1,67	3,07**	1,32	1,02	0,54	0,42
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,81	0,69*	1,35	1,13	0,73	0,75	0,94
Bezrobotny	1,79	3,43***	1,06	2,63***	1,94***	1,07	2,27
Przewlekle chory	0,6	1,09	4,55***	1,13	0,91	1,46	
Zajmuje się domem	0,74	2,28	1,1	1,60***	1,19	1,59	5,99*
Inna	2,47***	3,17*	1,73	2,13**	1,1	1,68	
Nie ma partnera	1,05	1,67***	2,13***	1,41***	1,33**	1,64***	2,08***
Samoocena zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	1	0,79	1,29	1,02	0,8	0,81	0,77
Bardzo dobre	0,61	0,7	0,49**	0,89	0,71*	0,79	1,06
Słabe	1,3	1,60***	1,38**	1,69***	1,52***	1,60***	1,11
Złe	1,93***	2,39***	1,99***	1,58***	2,08***	1,97***	1,62
Ubogi dochodowo	2,14***	1,45**	3,22***	2,17***	2,35***	2,28***	1,1
Liczba obserwacji	1773	4555	3853	4620	5214	3544	3195
Pseudo-R^2	0,061	0,07	0,096	0,052	0,085	0,067	0,042

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Tabela 5.14. Korelaty odkładania wizyty u lekarza ze względu na koszt

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	6,43***	4,31	39,2***	2,06***	3,54	11,5***	7,06
[55; 60)	2,98**	2,92	20,3***	1,79***	10,1***	4,95**	-
[60; 65)	2,85***	3,71**	19,9***	1,81***	5,18***	4,74***	2,19
[65; 70)	3,97***	3,48**	14,8**	1,57***	4,80***	3,93***	0,45
[70; 75)	3,14***	2,91*	9,76**	1,45**	4,50***	2,12	0,66
[75; 80)	2,98***	0,96	13,7**	1,19	4,22***	1,85	0,96
Płeć: kobieta	1,60***	1,90**	2,05***	1,44***	1,48	1,82**	3,41*
Liczba lat edukacji	0,95	0,92**	1,02	0,97***	0,96	1	1,12
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	1,80*	1,09	0,92	0,95	0,46	1,07	0,42
Bezrobotny	2,98***	5,18***	1,18	2,59***	0,86	0,97	4,35
Przewlekle chory	1,82*	2,32	1,64	0,96	1	0,37	-
Zajmuje się domem	1,42	21,3**	1	1,26**	1,16	1,77	-
Inna	1,92**	-	1,6	0,82	1,23	-	-
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	1	0,6	0,67	1,06	0,86	0,79	0,65
Bezrobotny	2,63**	1,74	0,76	1,82**	3,92***	1,04	-
Przewlekle chory	1,58	0,89	2,16	0,8	2,11	1,75	-
Zajmuje się domem	0,54	-	1,24	1,35**	0,83	0,92	-
Inna	2,24	-	1,58	1,23	3,37**	6,07**	-
Nie ma partnera	1,66**	0,8	2,27***	1,42***	0,74	1,26	2,23
Samoocena zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	-	0,81	0,23	0,39***	1,55	0,19	0,31
Bardzo dobre	-	0,85	0,65	0,69***	0,59	0,56	0,19
Słabe	2,26***	2,14**	1,65**	1,78***	3,64***	2,91***	0,21
Złe	6,04***	4,03***	2,11**	2,11***	7,40***	3,41***	2,63
Ubogi dochodowo	1,82***	2,27***	1,83**	1,41***	1,19	2,42***	1,38

Liczba obserwacji	1621	4504	3844	4613	5204	3506	2868
Pseudo-R^2	0,13	0,11	0,11	0,057	0,13	0,12	0,15

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Tabela 5.15. Korelaty odkładania wizyty u lekarza ze względu na czas oczekiwania

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	1,83*	2,04	2,34**	1,07	2,73**	13,0***	1,09
[55; 60)	2,08**	2,27**	1,51	1,04	2,66**	9,29***	1,13
[60; 65)	1,56	2,84***	1,12	0,88	2,42***	4,16***	1
[65; 70)	2,71***	2,52***	0,74	0,99	1,88**	3,33***	0,7
[70; 75)	1,53	1,6	0,63	1,14	3,13***	3,29***	0,97
[75; 80)	1,45	2,50***	0,98	1,07	1,77*	2,33**	1,55*
Płeć: kobieta	1,15	1	1,51**	1,26**	1,35	1,52***	1,27
Liczba lat edukacji	1,05**	0,98	1,01	0,99	0,98	1,02	1,06**
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	1,70**	0,92	0,98	1	0,81	0,72	0,65
Bezrobotny	1,48	2,47**	0,73	1,27	1,16	0,41	2,43
Przewlekle chory	1,41	1,31	0,99	0,98	0,82	0,59	1,86
Zajmuje się domem	1,04	3,71	0,8	1,14	0,68*	1,08	-
Inna	0,99	1,27	0,43	0,79	0,62	-	0,94
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,95	0,94	1,47	1,22*	1,23	1,28	1,68*
Bezrobotny	1,73*	0,45	1,39	1,73**	1,55	1,1	1,55
Przewlekle chory	1,19	3,13**	1,46	0,58	2,11*	0,83	1,89
Zajmuje się domem	0,73	-	1,28	1,41***	0,87	0,91	-
Inna	0,64	-	3,90*	1,04	0,79	0,93	-
Nie ma partnera	0,95	1,11	1,19	1,24**	1,36	1,57**	1,15
Samoocena zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,34	0,56	0,25*	0,38***	0,32	0,68	0,24***
Bardzo dobre	0,42**	1	0,9	0,84*	0,44**	0,74	0,41***
Słabe	1,77***	1,62***	1,59**	1,40***	2,03***	1,51**	1,62**
Złe	3,93***	2,47***	2,84***	1,79***	2,32***	2,36***	1,91**

Ubogi dochodowo	0,99	1,18	1,43	1,21	1,3	1,23	0,65*
Liczba obserwacji	1765	4524	3844	4615	5205	3507	3211
Pseudo-R^2	0,065	0,036	0,057	0,027	0,053	0,067	0,067

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE, runda 6. (2015 r.).

Tabela 5.16. Korelaty niemożności pozwolenia sobie na niespodziewany wydatek

	Polska	Czechy	Niemcy	Grecja	Hiszpania	Francja	Szwecja
Grupa wieku (ref: 80 i więcej lat)							
[50; 55)	2,21**	2,30***	3,09***	2,13***	3,08***	4,18***	7,85***
[55; 60)	1,4	1,78***	2,32***	1,39*	2,27***	2,64***	4,50***
[60; 65)	1,44	1,29	1,5	1,26	1,80***	2,31***	5,35***
[65; 70)	1,27	1,21	1,73**	1,2	1,70***	2,58***	2,06***
[70; 75)	1,83**	0,97	1,47*	1,22	1,33**	1,66**	1,70**
[75; 80)	0,86	1	1,50*	1,21	1,09	2,02***	1,37
Płeć: kobieta	1,11	1,05	0,95	0,98	0,98	1,11	1,13
Liczba lat edukacji	0,89***	0,90***	0,97*	0,92***	0,94***	0,89***	0,95***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	0,98	0,70**	1,12	1	0,93	1,43*	0,48***
Bezrobotny	3,95***	3,13***	5,27***	4,93***	2,05***	3,42***	1,07
Przewlekle chory	1,66**	1,11	2,06***	2,23***	1,14	2,04**	0,54
Zajmuje się domem	1,45	-	0,93	1,68***	0,96	2,03***	-
Inna	1,91**	0,98	1,88*	1,23	1,68***	1,14	0,16**
Sytuacja zawodowa partnera (ref: partner - emeryt):							
Pracujący	0,83	0,82	1,03	1,01	0,97	1,07	0,91
Bezrobotny	3,40***	5,01***	2,98***	3,92***	1,99***	2,69***	2,35
Przewlekle chory	1,51	2,04**	1,83**	4,66***	1,2	2,19**	0,74
Zajmuje się domem	1,6	0,59	1,14	2,06***	1,07	2,56***	-
Inna	2,79***	1,68	0,95	1,67	2,27***	1,57	-
Nie ma partnera	1,29*	1,84***	2,62***	2,03***	1,45***	2,32***	2,46***
Samoocena zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	0,74	1,11	0,71	0,99	0,87	0,97	0,69*
Bardzo dobre	0,51***	1,08	0,72*	0,89	0,98	0,87	0,70**
Słabe	1,25*	1,26**	1,61***	1,37***	1,47***	1,52***	1,23

Złe	2,09***	2,09***	2,75***	1,33**	1,97***	2,10***	1,64**
Ubogi dochodowo	2,43***	1,78***	3,92***	3,05***	3,23***	2,51***	3,13***
Liczba obserwacji	1773	4549	3853	4620	5214	3544	3219
Pseudo-R^2	0,11	0,079	0,17	0,089	0,1	0,14	0,12

*Uwagi: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1; kategoria „sytuacja zawodowa – inna" obejmuje osoby utrzymujące się z dochodów z kapitału, z nieruchomości, studentów i osoby pracujące jako wolontariusze.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE, runda 6. (2015 r.).

Załącznik 5.5. Wskaźniki deprywacji w podziale na ubogich i nieubogich dochodowo

W większości krajów odsetki osób odkładających wizytę u lekarza ze względu na czas oczekiwania nie różniły pomiędzy grupami ubogich i nieubogich dochodowo. Można jednak zaobserwować wyraźne różnice pomiędzy tymi dwiema grupami w kontekście pozostałych wskaźników deprywacji: przykładowo, odsetek osób niemogących sobie pozwolić na niespodziewany wydatek w Polsce był o ponad 20 pkt. proc. wyższy wśród osób ubogich dochodowo.

Wykres 5.13. Odsetek osób deklarujących znoszenie zimna w mieszkaniu w celu oszczędzenia na wydatkach na ogrzewanie, odkładanie wizyty u lekarza ze względu na długi czas oczekiwania lub wysoki koszt oraz brak możliwości poniesienia niespodziewanego wydatku – w podziale na ubogich i nieubogich dochodowo oraz według kraju zamieszkania.

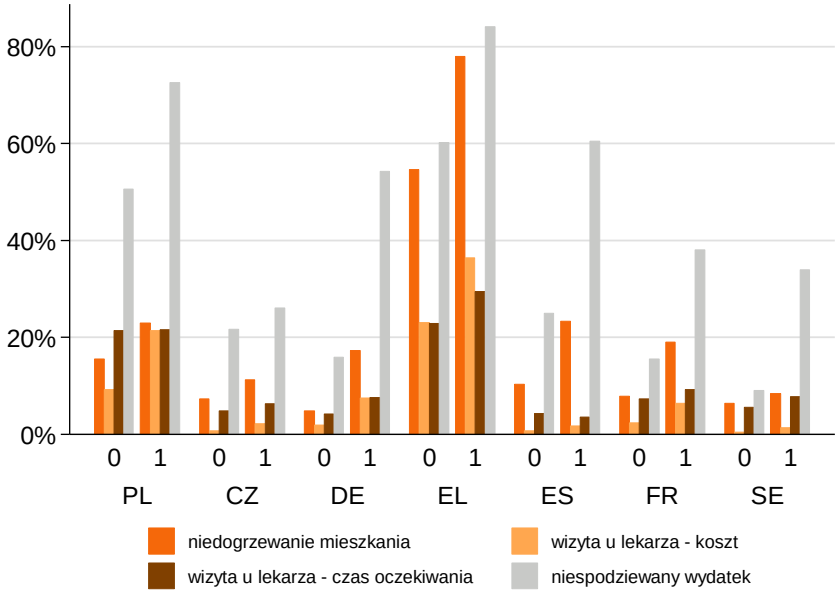

Uwaga: 1 oznacza ubogich dochodowo, 0 – nieubogich. Ubóstwo dochodowe skorygowane o strukturę wieku.
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).

Załącznik 5.6. Warunki materialne a satysfakcja z życia

Dopełnieniem analiz obecnej sytuacji materialnej pokolenia 50+ jest pytanie, jak często respondenci patrzą wstecz na swoje dotychczasowe życie z poczuciem szczęścia. Wśród korelatów poczucia szczęścia (odpowiedź na powyższe pytanie: często lub czasami) oprócz wieku, płci, liczby lat edukacji, sytuacji zawodowej i samooceny zdrowia uwzględniono także rozpatrywane wcześniej trudności w wiązaniu końca z końcem (Tabela 6.1). W większości krajów ogólne poczucie zadowolenia ze swojego życia wśród emerytów i wśród pozostałych grup społecznych nie różniło się. Wyjątkami od tej reguły były Polska i Hiszpania. W Polsce zarówno bezrobotni, jak i osoby przewlekle chore (oraz osoby określające swoją sytuację zawodową jako inną) rzadziej niż emeryci patrzyły na swoje dotychczasowe życie z poczuciem szczęścia. W Hiszpanii bezrobotni okazali się częściej niż emeryci odczuwać szczęście, podobnie jak osoby zajmujące się domem i osoby pracujące.

Trudności w wiązaniu końca z końcem w największym stopniu różnicowały poczucie szczęścia w Niemczech, w Hiszpanii natomiast różnice pomiędzy osobami deklarującymi, że jest im bardzo łatwo związać koniec z końcem a pozostałymi grupami (łatwo, trudno, bardzo trudno) okazały się nie być istotne statystycznie. Dla wszystkich pozostałych krajów różnica pomiędzy osobami wybierającymi skrajne odpowiedzi (bardzo łatwo a bardzo trudno) była istotna statystycznie.

Tabela 5.17. Korelaty poczucia szczęścia

	Niemcy	Szwecja	Hiszpania	Francja	Grecja	Czechy	Polska
Wiek	1,01	1,01	1,00	1,01**	1,01	1,00	0,99
Płeć: kobieta	1,20*	1,38***	0,86**	0,84	1,02	0,93	0,75**
Liczba lat edukacji	1,05***	1,03	1,01	1,03**	1,05***	1,01	1,10***
Sytuacja zawodowa (ref: emeryt):							
Pracujący	1,00	1,13	1,25*	1,01	0,99	0,82	1,02
Bezrobotny	0,70	0,93	1,57**	0,65	0,86	0,88	0,37***
Przewlekle chory	0,69	0,89	0,64***	0,95	0,54**	1,42	0,46***
Zajmuje się domem	1,49	-	1,28**	1,59	0,82	-	0,64
Inna	0,78	0,99	1,12	0,82	0,59*	1,03	0,47***
Samoocena zdrowia (ref: dobre):							
Wspaniałe	1,27	1,58**	0,39***	1,22	0,94	0,88	2,34
Bardzo dobre	1,55**	1,75***	1,14	1,43*	0,77**	1,34**	1,26
Słabe	0,71***	0,70**	0,84*	0,74**	1,21	0,85*	0,78
Złe	0,48***	0,56***	0,54***	0,34***	0,58***	0,56***	0,40***
Wiązanie końca z końcem (ref: bardzo łatwo)							

Bardzo trudno	0,29***	0,55*	0,82	0,53***	0,40***	0,45***	0,41***
Trochę trudno	0,42***	0,91	0,99	0,68***	0,88	0,81*	0,65*
Całkiem łatwo	0,73**	0,93	1,12	0,92	1,08	0,90	0,71
Liczba obserwacji	4379	3849	5588	3895	4935	4781	1821
Pseudo-R^2	0,062	0,029	0,023	0,046	0,047	0,019	0,091

*Uwaga: Regresje logistyczne ze stałą, ilorazy szans, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.*
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych SHARE: runda 6. (2015 r.).